

თანამედროვე მეცნიერება

ერი და დედანა
აკაკი წერეთლის პუბლიცისტიკის მიხედვით
/ილიანა დიმიტრიძე/

თანამედროვე მეცნიერება ერს, ნაციას ორგვარად განმარტავს:

1. **ერი** - საერთო ენის, საერთო წარმომავლობის, საერთო ისტორიული მეხსიერების, საერთო ისტორიული რწმენა-წარმოდგენების, კულტურისა და ერთგვარი ფსიქიკური წყობის მქონე საზოგადოება.

2. **ერი** - ერთი ქვეყნის მოქალაქეები.

ჩვენს სინამდვილეში ერი უფრო პირველი მნიშვნელობით გამოიყენება. როგორც წესი, ერის განმარტებაში უპირველეს ნიშნად მაინც ენა ითვლება, რამდენადაც ენა არის სამყაროს მსოლფლადქმის სისტემა და ენაში ასახულია ეროვნული ფსიქიკაც, ისტორიული მეხსიერებაც და კულტურაც.

ნიშნდობლივია, რომ **ერის კულტურის დონეს დედანის განვითარების/ტექნოლოგიების დონე განსაზღვრავს, ხოლო სახელმწიფოს სიძლიერეს - სახელმწიფო ენის სტატუსის დაცვის ხარისხი.**

უძველესი დროიდანვე ენის როლი კარგადაა გაცნობიერებული ბიბლიაშიც (ბაბილონის გოდოლი), “ქართლის ცხოვრებაშიც” (ფარნავაზისა და ქუჯის პერიოდი), ქართულ ჰაგიოგრაფიაშიც (“ქართლად ფრიადი...”) და საერო მწერლობაშიც (“რა ენა წახდეს...”).

ქართველი ერის დედანის ფუნქცია მიზანმიმართულად დააკნინა რუსეთის იმპერიამ მე-19 საუკუნეში. ქართველთა რეაქციამ დაავიანა, მაგრამ მაინც დროული გამოდგა; კერძოდ, მე-19 საუკუნის ქართველმა მოღვაწეებმა რუსეთის მიერ დაპყრობილ საქართველოში ქართული ენის პრობლემა წინა პლანზე წამოწიეს ორი მიმართულებით:

1. ქართული ენის, როგორც ქართველი ერის კულტურისა და სწავლების ენის, როლის ნიველირება რუსეთის იმპერიის მიერ;

2. ქართული ენის, როგორც ქართველთა დედანისა და ქართველთა მაკონსოლიდირებელი ენის, ფუნქციის მოშლის მიზანმიმართული მცდელობა რუსეთის იმპერიის მიერ; კერძოდ, ნი-იანი წლებიდან რუსეთის ხელისუფლება შეეცადა, ქართველთა კულტური კილოების დამოუკიდებელ ენებად გამოცხადებით, ენობრივ-ეთნიკურად დაენაწევრებინა ქართველი ერი.

პირველი თემის მიმართულებით ენობრივი პოლიტიკის მაგისტრალური ხაზი დიდწილად განსაზღვრა გრიგოლ ორბელიანის ფრაზამ: “**რა ენა წახდეს, ერი დაიცეს**“ და, რაც მთავარია, ილია ქავჭავაძის წერილმა “**ორიოდე სიტყვა თავად რევაზ შალვასძე ერისთავის მიერ კოზლოვიდან შეშლილის თარგმანზედა**“, სადაც მოცემულია საუკუნო ფრაზა: “სამი ლთაებრივი საუნჯე დავგრჩა ჩვენი მამა-პაპათაგან: **მამული, ენა, სარწმუნოება**. თუ ამათაც არ ვუპატრონეთ, რა კაცები ვიქნებთ, რა პასუხს გავცემთ შთამომავლობას? სხვისა არ ვიცით და ჩვენ კი

მშობელ მამასაც არ დავუთმობთ ჩვენ მშობლიური ენის მიწასთან გასწორებას. ენა საღვთო რამ არის, საზოგადო საკუთრებაა, მაგას კაცი ცოდვილის ხელით არ უნდა შეეხოს“.¹

მეორე თემის მიმართულებით - **ქართველთა ენობრივ-ეთნიკური დანაწევრების მცდელობის სამხილებლად** და ქართველი ერის ინტერესების დასაცავად პირველი წერილი დაბეჭდა ილია ჭავჭავაძემ - წმინდა ილია მართალმა 1876 წელს გაზეთ “დროებაში“ დამაინტრიგებელი სათაურით: “ვიცინოთ თუ ვიტყვიოთ“. წერილში მძაფრადაა გაკრიტიკებული გორის საოსტატო სემინარიის პრორუსული გამგეობა, რომელმაც ქართული ენის სწავლება თავიდან რომ აეცილებინა, სხვადასხვა კუთხის ქართველები (გურულები იმერლები, ფშავლები...) სხვადასხვა ეროვნებებად წარმოადგინა.²

წერილში ავტორი ათვალსაჩინოებს იმპერიის მიზანს: **“რადგან არსებითი ნიშანი ეროვნებისა, მისი სული და გული - ენაა, ამიტომაც ტლანქი ხელი უმეცარის მოხელეობისა ყველაზედ უწინარეს ენას მისწვდა“**.³

ორივე მიმართულებით ბოლშევიკა გამაფრდა 1880 წლიდან, როდესაც გარუხების პოლიტიკის ახალი ტალღის ლიდერის - კირილე იანოვსკის - გააქტიურებას უბასუხეს: სერგეი მესხმა, ილია ჭავჭავაძემ, იაკობ გოგებაშვილმა, აკაკი წერეთელმა და სხვ.

კ. იანოვსკი მაშინ იყო კავკასიის სასწავლო ოლქის მზრუნველი/კავკასიის განათლების მინისტრი რუსეთის იმპერიაში/; რუსეთის ინტერესების შესამაბისად მის მიერ 1881 წელს მომზადებული “ცირკულარის“ მიხედვითაც სკოლებში მხოლოდ რუსულად უნდა ყოფილიყო სწავლა, მხოლოდ პირველ კლასში შეეძლოთ გამოეყენებინათ “ადგილობრივი ხალხის დედაენა“ რუსულის სწავლის გასაადვილებლად; ამ მიზნით **კ. იანოვსკიმ ოფიციალურად გამოაცხადა სამეგრელოსა და სვანეთში ქართულის ნაცვლად მეგრულის და სვანურის გამოყენების საქირება;** კერძოდ:

1880 წელს ახალი სენაკის სკოლაში სტუმრობისას კირილე იანოვსკიმ თქვა, რომ **მეგრელები ქართველები არ არიან მათ ქართული ენა არ უნდა ვასწავლოთ;** სამეგრელოში ბავშვებმა რუსულის პარალელურად, როგორც დედაენა, მეგრული უნდა ისწავლონო⁴... ამ განცხადებამ ადგილობრივი

¹ ი. ჭავჭავაძე, 1953, გვ. 26-27

² ი. ჭავჭავაძე, 1987, გვ. 229-230.

³ ი. ჭავჭავაძე, ტ. V, გვ. 231, მსჯელობისათვის იხ., ტ. ფუტყარაძე, ქართველები, 2005; ტ. ფუტყარაძე, ი. ვაშაყიძე, ილია ჭავჭავაძის ენობრივი კონცეფციის ძირითადი ასპექტები, ქართველური მემკვიდრეობა, XVI, ქუთაისი, 2012, გვ. 213-223.

⁴ კ. იანოვსკი იყენებდა ალექსანდრე ცაგარელის ნაშრომებსაც: ბეტერბურის უნივერსიტეტის პროფესორ ალექსანდრე ცაგარელის სახით, რომელმაც 1872 და 1880 წლებში გამოცემული ნაშრომებში მეგრულს, ლაზურსა და სვანურს ენები უწოდა. თუმცა იმავე ავტორს 1873 წელს მეგრული, ლაზური და სვანური იბერიული ფუძე-ენის დიალექტებად მიაჩნდა და გურულის, თუშურის, ფშაურისა და ხევსურულისაგან მხოლოდ იმით ასხვავებდა, რომ ამ უკანასკნელი კილოკავებად (наречие) აცხადებდა. არა მარტო სამეგრელოში, არამედ სრულიად საქართველოშიც განსაკუთრებით მძაფრად გამოეხმაურნენ 1880 წელს გამოცემულ ა. ცაგარლის ორტომეულს «Мингрельские этюды» როგორც წმ. ექვთიმე (თაყაიშვილი) და აკად. ივანე ჯავახიშვილი იგონებენ, ა. ცაგარელის საქციელი ერის დაღალტად იქნა შერაცხული დიდი ილიასა და მის თანამებრძოლთა მიერ, ცარიზმის მოხელეებმა კი (მაგალითად, კავკასიის სასწავლო ოლქის მზრუნველმა კირილე იანოვსკიმ, ვხზარქოსმა პავლე ლებედევმა, შერაზშელმა ივანე ვასტორგოვმა...) ხელზე დაიხვეს ეს “სამეცნიერო ფაქტი“ და ახალი იერიში მიიტანეს ქართველი ერის ერთიანობაზე XIX საუკუნის 80-იანი წლებიდან (ვრცლად ამის შესახებ იხ.: გვანცელაძე, ტაბიძე, შერაზია, ჭანტურია, ღვთისმსახურებისა და სასულიერო განათლების ენა, როგორც რუსიფიკატორული პოლიტიკის განხორციელების საშუალება, ქართველური მემკვიდრეობა, 2001, გვ. 89-116).

მოსახლეობის აღწერაში გამოიწვია, რასაც გამოენმაჟრა გაზეთი “დროება” 1880 წლის 30 ნოემბერი 253%-და მოჰყვა საპროტესტო წერილები დროებასა და ძივერიაში რომელთა ავტორები იყვნენ: იაკობ გოგებაშვილი, ილია ჭავჭავაძე, სერგეი მესხი, დიმიტრი ყიფიანი, გერონტი ქიქოძე, რაფიელ ერისთავი, აკაკი წერეთელი და სხვ.⁵

ქართველთა ენობრივ-ეთნიკური დანაწევრების მიმართულებით კ. იანოვსკის მიერ გადადგმულ ნაბიჯებს წინ უძღოდა რუსეთის იმპერიის მიერ ჩატარებული მოსამზადებელი “სამუშაოები”:

1. 1860 წელს რუსული გრაფიკის საფუძველზე შედგენილი მეგრული ანბანის გამოყენებით რუსებმა მეგრულ დიალექტზე გადაიღეს წმინდა წერილის ცალკეული ადგილები.⁶

2. 1864 წელს რუსული გრაფიკის გამოყენებით გამოსცეს ძლუშნუ ანბანი შესვანური ანბანიშბ რომელიც შეადგინა ბართოლომეშ.

3. 1867 წელს დაიწყო ოფიციალური დოკუმენტების მეგრულ კილოზე გამოცემა; ამ თვალსაზრისით ძანიმუშოა კავკასიაში რუსეთის მეფის წარმომადგენლის 1862-1881%- ნამესტნიკ ლენერალ-ფელდციეხმესტერისბ მიხაილ ნიკოლოზის ძე რომანოვის 1867 წლის 27 იანვრის ძკანონნი ძუფლებისათვისბ რომელთაცა მოიბოვებენ გლენხი ყმობიდან გამოსულნი სამეგრელოში ზუგდიდისაბ სენაკის და ლეჩხუმის მახრასა შინაყყუ ხელი მოწერილიად “ნაჩალნიკი გლავნის უბრავლენიისა კავკასიის ნამესტნიკიბ სენატორიბ სტატსეკრეტარი ბარონი აყ ნიკოლაიქ შდრტჷ მეგრული ვარიანტის დასახელებად ძთი უფლება შენებ ნამუსოთი სამარგალოს მახორუუ შაზრეფიბ ზუგდიბ სენაკიბ ლეჩხუმა% პატრონჷყორალიშე გჷუულიარი ყაზახეფიყყუ ხე მოჷარილი რენძ ნაჩალნიკი კავკასიასი ნამესტნიკიში დუდი მართველობაშიბ სენატორიბ სტატსეკრეტარი ბარონი აყ ნიკოლაიქ

⁵ თ. გვანცელაძე, მ. ნაჭყებია, მ. ტაბიძე, გურია-სამეგრელოს ენისკაბოსი გრიგოლ დადიანი (ბრძოლა დედაენისათვის XIX საუკუნის მეორე ნახევარში), სვეტიცხოველი, №1, 2009.

⁶ საყურადღებოა, რომ იმპერიის შესვეურთა ამ ღონისძიებებს უარყოფითი გამოხმაურება ჰქონდა თვით სამეგრელოში მაგალითად, პროფ. გივი როგავას ცნობით, 1860 წელს, როცა მეგრულად გადაიღეს წმინდა წერილის ნაწყვეტები და სცადეს სამეგრელოში ღვთისმსახურების შემოღება მეგრულად, ახალ სენაკში გაიმართა საძღველოების ყრილობა, რომელზეც ეს მცდელობანი ერთმანდ შეფასდა როგორც მწვალებლობა, კუთხურობისა და განკერძოების გადავიება და წმინდა წერილის გამასხრება (როგავა, რუსეთის საეკლესიო პოლიტიკა საქართველოში (1801-1917 წწ), სადოქტორო დისერტაციის ავტორეფერეტი, თბ., 1999, გვ. 13-14); მსჯელობისათვის იხ.: თ. გვანცელაძე, მ. ნაჭყებია, მ. ტაბიძე, გურია-სამეგრელოს ენისკაბოსი გრიგოლ დადიანი (ბრძოლა დედაენისათვის XIX საუკუნის მეორე ნახევარში), სვეტიცხოველი, №1, 2009.

⁷ პროცესის დაგეგმვის თვალსაზრისით საინტერესოა შემდეგი დოკუმენტი: 1834 წელს შტაბსკაპიტანი შახოვსკი მთავარმართებელ (1831-1837) გ. როზენს წერდა: “ზენთვის ყველაზე მომგებიანი იქნება, თუ სავთა შორის [სუვანეთში] შემოვიღებთ რუსულ ღვთისმსახურებას, რაც მოაჯაჷვებდა ამ ხალხს თქვენთან ამის შესასრულებლად აუტელეფლად მიმანნი: წავიყვანთ რამდენიმე სვანი ღვთისმსახურის შვილი, ვასწავლოთ მათ საღვთო სჯული რუსულ ენაზე, ვაკურთხოთ მღვდლებად და ვავზავნოთ თავიანთ ხალხში, რომელიც მათ სიხარულით მიიღებს, ხოლო მამები საკუთარი ნებით დაუთმოებენ ადგილს თავიანთ შვილებს” (ვრცლად ამის შესახებ იხ.: გვანცელაძე, ტაბიძე, შეროზია, ჭანტურია, ღვთისმსახურებისა და სასულიერო განათლების ენა, როგორც რუსიფიკატორული პოლიტიკის განხორციელების საშუალება, ქართველორი მეკვიდრეობა, 2001, გვ. 89-116).

⁸ მასალა მოგვაწოდა დოქტ. მერაბ კეხევიძემ, ქუთაისის ცენტრალური არქივის დირექტორმა; დოკუმენტი დატულია ქუთაისის არქივში (ფონდი 1, 1392 ფ. 57-65).

4. 1871 წელს ა. სტოიანოვი (ქუთაისის კლასიკური გიმნაზიის ინსპექტორი) წერს: სვანების დედაენა არ არის ქართული; მათი დედაენა სვანურია.⁹

როგორც ვხედავთ, კ. იანოვსკის ოფიციალურ ქმედებებს 20-წლიანი ისტორია უძღოდა. იმხანად ქართველებმა ადევკატური პასუხი, სულ მცირე, 20 წლით დავაგვიანეთ. მხოლოდ იანოვსკის ახალ-სენაჟში გამოსვლასა და მის “ცირკულიარს“ მოჰყვა “დროებისგან“, კერძოდ, ილია ჭავჭავაძისგან და იაკობ გოგებაშვილისგან ადევკატური პასუხი. აკაკის წერილებში ამ პოზიციის გაგრძელება; ვიდრე აკაკი წერეთლის პოზიციას წარმოვაჩინდეთ, აღვნიშნავთ, რომ ამ მიმართულებით მოგვიანებით უფრო გააქტიურდნენ სამეგრელოსა და სვანეთის წარმომადგენლები; მაგ., ეპისკოპოსი გრიგოლ დადიანი.¹⁰

წმინდა ილია მართლის დამოწმებულ ციტატაში (“რადგან არსებითი ნიშანი ეროვნებისა, მისი სული და გული - ენაა, ამიტომაც ტლანქი ხელი უმეცარის მოხელეობისა ყველაზედ უწინარეს ენას მისწვდა”¹¹) შთამბეჭდავდაა გადმოცემული ერისა და ენის მიმართება:

ეროვნების არსებითი ნიშანია, ერის სული და გულია ენა.¹²

⁹ ა. სტოიანოვი (1876 წელს დაბეჭდილი “პუტეშესტიეე პო სვანეტი“); “შე თვითონ მომხრე ვარ, პირველდაწყებითი განათლება სამშობლოს ენაზე (ნა იაზიკე როდინი) მიღებისა. საქართველოსათვის და იმერეთისათვის მე სამშობლო ენად ქართულ ენას მივიჩნევ და ვთვლი აუცილებლად პირველდაწყებითი სკოლისათვის, როგორც საშუალებას რუსული ენის შესასწავლად. მაგრამ სვანისათვის სრულიად სხვაგვარადაა საქმე, ასეთ საშუალებად სვანეთში ქართული ენა ვერ იქნება... თუ სვანს ვასწავლით, ჯერ უნდა ვასწავლოთ სვანურად, შემდეგ კი რუსულად; სტოიანოვი, 1876, გვ. 283-284, ვიძიოქმეტი: ი. ვაშაკიძის წიგნიდან: “ტერმინთა შემოქმედების პრინციპები მე-19 საუკუნის მეორე ნახევრის საქართველოში, 2009, გვ. 31-33; იხ., აგრეთვე: ი. ვაშაკიძე, ქართველი ერის ერთიანობის საკითხი და 100 წლის წინანდელი პოლემიკა /ალ. ცაგარელი, ივ. მარგიანი, ი. გოგებაშვილი, ვ. დამბაშიძე... ა. სტოიანოვი, ვ. გერცენშტეინი.../, ქუთაისური საუბრეები, X, ქუთაისი, 2003, გვ. 50-55.

¹⁰ ეგზარქოსისადმი გაგზავნილ ცხობილ წერილში გურია-სამეგრელოს ეპისკოპოს გრიგოლს (დადიანს) მრავალი მხარეთი მოაქვს იანოვსკის პროექტის საწინააღმდეგოდ. იგი მიიჩნევს, რომ მეგრულად საეკლესიო წიგნების გადაღება გაუმართლებელია შემდეგ მიზეზთა გამო: მეგრული ქართული ენის დამოუკიდებელია და არა დამოუკიდებელი ენა. “მეგრული ქართულ ენას აღიქვამს, როგორც თავის ძირულ საკუთრებას“.

რაკი მეგრული მხოლოდ კილოა და არა ენა, შეუძლებელია დღათებრივ ქვეშაირიტებათა შემცველი საეკლესიო წიგნების გადაღება არასრულყოფილ, მცირეინტეგრაციან და წერილობითი თხრობისათვის სრულიად გამოუსადეგარ მეტყველებაზე.

ბატევი უნდა მიეგოს სამეგრელოში ღვთისმსახურების ქართულ ენაზე (მეგრელთა დედაენაზე) აღსრულების მრავალსაუკუნოვან ტრადიციას.

მეგრულად საეკლესიო წიგნების გადაღება მწველებლობაა. საერო სკოლებში ახლახან შემოდებული მეგრულის სწავლებას მოსახლეობა მოწონებით არ უყურებს. მეგრულის სწავლება ამუხრუჭებს რუსული ენის შესწავლის საქმეს.

ეპარქიაში მოქმედ 89 სამრევლო და ეწ. წერა-კითხვის სკოლაში სწავლებას უძღვებიან აკადემიური განათლების მქონე პირები.

დასასრულს ეპისკოპოსი გრიგოლი აცხადებს, “...მე არ ვიზიარებ მისი უდიდებულესობის, კაგაკისის სასწავლო ოლქის ბატონ მზრუნველის შეხედულებებს და ჩემდამი რწმუნებული სამღვდელოების ამქმინდელი მდგომარეობა მიძახნია სრულიად დამაკმაყოფილებლად თავისი სკოლების დამოუკიდებლად მართვისათვის”-ო

¹¹ ი. ჭავჭავაძე, ტ. V, გვ. 231; მსჯელობისათვის იხ., ტ. ფუტკარაძე, ქართველები, 2005; ტ. ფუტკარაძე, ი. ვაშაკიძე, ილია ჭავჭავაძის ენობრივი კონცეფციის ძირითადი ასპექტები, ქართველური მემკვიდრეობა, XVI, ქუთაისი, 2012, გვ. 213-223.

¹² აკაკის აზრით, ერის სხვა ნიშნებია: **კარგი ღვინო, გულუხეობა**; შდრ.: აკაკი წერეთელი, ტ. XII, თბ., 1960 (1881-1889 წლები), გვ. 240. “ქართველი მხოლოდ მაშინ არის საეკლესიო, როდესაც მისი ქართველობა არ დაჰყარვია... აბა რაღა ქართველია ის, რომელიც დამაბალ საჭონელს დაუწყებს გასაღებას და ღვინოს წყლით სწყმედავს, რომ ორი გოლოში მოფარვით ჩამოვარჩეო. არა, ჯერ კიდევ იმდენხედ არ მივსულვარ, რომ წურბელობა დაეიწყეთ სხეებივით და სხვისი მოტყუებით ვისაზროდოთ! მდიდარია საქართველოს ბუნება, გულ-გახსნილია და გულ-უხევი მისი მიწა-წყალი და სანამ ის არ გადარბიებულია, არც ქართველმა არ უნდა მოიშალოს მისი გულ-უხეობა და გულ-გახსნილობა”

როგორც ვხედავთ, ერისა და ენის მიმართების თვალსაზრისით, ბიბლიურ, ქართულ ჰაგიოგრაფიულ თუ ადრინდელი საერო მწერლობის გზას ილია ღირსეულად აგრძელებს. ამავე გზას, ასევე, ღირსეულად აგრძელებს აკაკი წერეთელიც.

წარმოდგენილ ნაშრომში დეტალურად განვიხილავთ აკაკი წერეთლის პოზიციას და თავიდანვე აღვნიშნავთ, რომ ყველა პრობლემა, რომელიც წინა პლანზე გამოიტანა აკაკი წერეთელმა უფრო მეტად აქტუალურია ჩვენს თანამედროვეობაში - **ორიენტირებადარღვეული პოლიტიკური სექტრისა და ახალი გლობალისტური ტენდენციების ეპოქაში.**

ნაშრომში მსჯელობას ვავითარებთ შემდეგი პრობლემური კითხვების მიხედვით:

- აკაკის აზრით რა მიმართებაა ერსა და ენას შორის? როგორ წარმოუდგენია აკაკის ერის ცნება და რა სემანტიკით იყენებს ის ტერმინებს: **ერი, ხალხი, ტომი, ნაცია და სხვ.?** ქართველებისა თუ სხვა ხალხების აღსანიშნავად რომელ ტერმინებს იყენებს აკაკი?

- **აკაკის აზრით, ვინ არიან ქართველები?**

- ქართველთა რომელ თემებსა და საქართველოს რომელ კუთხეებს/ მხარეებს ახსენებს აკაკი და რა დინამიკას განიცდის მისი ცოდნა წლების განმავლობაში?

- **ქართველთა სამშობლოს აღსანიშნავად რომელ ქორონიმსა (საკუთარ სახელს) და რომელ სიტყვა-ფორმებს (საზოგადო სახელებს) იყენებს აკაკი?**

- საქართველოს კუთხეებში მცხოვრებთა აღსანიშნავად რომელ ტერმინებს იყენებს აკაკი?

- **რომელ ერებსა და რომელ ქვეყნებს რა ფორმით ახსენებს აკაკი?**

- რომელ ტერმინებს იყენებს აკაკი ენობრივი ერთეულების აღსანიშნავად?

- **რომელ ენებსა თუ დიალექტებს იცნობს აკაკი და, მისი აზრით, პრესტიჟის მიხედვით როგორია სამეტყველო კოდების იერარქია მე-19 საუკუნის მეორე ნახევარსა და მე-20 საუკუნის დასაწყისში?**

- აკაკის მიხედვით, რა მიმართებაა ქართველთა ისტორიულ დედაენასა და კუთხურ მეტყველებებს, მათ შორის მეგრულს, სვანურს, ლაზურს... შორის?

- **რა ფორმით აკრიტიკებს აკაკი დენაციონალიზაციას, ე.წ. გარუსების პოლიტიკას და როგორი პარალელი შეიძლება გავავლოთ ჩვენს თანამედროვე მდგომარეობასთან?**

1. აკაკის აზრით, რა მიმართებაა ერსა და ენას შორის? როგორ წარმოუდგენია აკაკის ერის ცნება და რა სემანტიკით იყენებს ის ტერმინებს: ერი, ხალხი, ტომი, ნაცია და სხვ.?

აკაკი სხვადასხვა წერილში ერის განსხვავებულ ნიშნებს ასახელებს; ყველგან გვხვდება **ენა, ბევრგან საერთო ისტორია, ხშირად კი - რჯული.**

ერის ნიშნები: საერთო ისტორია, ქრისტეს სარწმუნოება და ერთი დედა-ქართული ენა:

“თქვენ ხომ ერთი ქვეყნის შვილები ხართ? ერთის მიწა-წყლით ნაკვები!.. ერთი ენა გაქვსთ, ერთი ზნე და ერთი ჩვეულება; თქვენს მამებსაც ჭირი და

ლხინი ერთად უნახავთ და თქვენც ერთად უნდა იყოთ“ (აკაკი წერეთელი, ტ. XII, თბ., 1960 (1881-1889 წლები), გვ. 274-275):¹³

“სამის ძლიერის კავშირით საუკუნოდ შენორცებულნი ქართველი ერი”: სიტყვა თქმული აკაკისგან სამეგრელოს სათავადაზნაურო სკოლის სახლის კურთხევის დროს (ივერია, 1885, ნომერი, # 11):¹⁴

“ჩვენმა ერმა “დაიცვა საკუთარი ფერი, ქრისტეს სჯული და ამ სარწმუნოების საფუძველი ქვაკუთხედი, ქართული დედა-ენა... საქართველოს სხვა და სხვა კუთხის მცხოვრებნი, ძმები ვართ; სამის ძლიერის, უხრწნელის კავშირით საუკუნოდ შენორცებულნი: საერთო ისტორიით, ქრისტეს სარწმუნოებით და ერთის დედა-ქართული ენით“.

ზოგჯერ (თუ ხშირად?) რელიგიას აღარ ახსენებს:

ერის ნიშნები: დედაენა და წარსული:

აკაკი წერეთელი, ტ. XIII, თბ., 1961 (1890-1900 წლები), გვ. 66:

“ლანგ-თემური და შაჰ-აბასი მუსრს ავლებდნენ საქართველოს, რომ ჩვენი წინაპრებისათვის ხელი აეღებინებიათ დედა ენაზე, რჯულზე, ეროვნულ გრძნობაზე, მაგრამ ჩვენმა მამა-პაპებმა გაუძღეს გასაჭირს და პირნათლად, შეუბღალავად მოადგნენ მეცხრამეტე საუკუნის კარებს... დღეს როდესაც ძალას აღარავინ გვატანს... ჩვენი ნებით თვითონვე ვიღებთ ხელს თავზე... წარსულთან არათუ გავსწყვიტეთ კავშირი, დღეს დედა-ენაზედ ლაბარაკსაც ვეღარ ვახერხებთ; ეს დიდი ნაკლია, თითქმის სიკვდილის თანასწორი... “

შდრ., შავი ხვრელები თანამედროვე საქართველოში:

თანამედროვე საქართველოში ქართული ენის შეზღუდვა სწრაფი ტემპით მიმდინარეობს; ქართულ სკოლებშიც კი აღარ ისწავლება საგანი “ქართული ენა”.

სამაგიეროდ, საქართველოში სოკოებივით მომრავლდა არაქართულენოვანი სკოლები, რომლებიც “შავ ხვრელებად” იქცნენ ქართველი ერისათვის; ამ “შავი ხვრელებიდან” საზღვარგარეთ გაიწოვებიან ნიჭიერი ქართველი ახალგაზრდები, რომლებიც თავიდანვე უცხოენოვან განათლებას იღებენ და სამუდამოდ სწყდებიან ქართულენოვან მრავალსაუკუნოვან სამყაროს (მთლიანობაში საკუთარ ქართველობას).

ზოგჯერ კი მხოლოდ ენამდე დაჰყავს ერის არსი:

¹³ ქვემოთ ციტატებს ვიმოწმებთ აკაკი წერეთლის თხოვნითომეფელის XI-XV ტომების მიხედვით:
¹⁴ შდრ., ცოტა ხნით ადრე იწერება იაკობ გოგებაშვილის წერილი დედა ენის საფუძველზე სწავლების აუცილებლობის შესახებ: “დასავლეთ საქართველოს სკოლების მასწავლებელთა კრებას /1880 წ. “დროება”/, ი. გოგებაშვილი, რჩეული თხზულებანი, ტ. I, თბ., 1989, გვ. 152-156 (აქ გატარებულია აზრი, რომ ქართული ენაზე - დედაენაზე უნდა იყოს სწავლება, რუსული კი როგორც ცალკე საგანი, უნდა ისწავლებოდეს მესამე წლიდან). მზრუნველის იანუსის სამოსწავლო გეგმა სახალხო სკოლებისა“ (ეს წერილი დაიწერა ილია ჭავჭავაძესთან ერთად შემუშავებული გეგმის მიხედვით); დაიბეჭდა 1981 წელს “დროებაში”. სამეგრელოში ქართული ენის საფუძველზე სწავლების საკითხი უფრო აქტუალური ხდება იაკობ გოგებაშვილის პუბლიცისტიკაში; შდრ.: ბოროტი წადილი სამეგრელოს შესახებ /1902 წ. “ივერია”/, ი. გოგებაშვილი, რჩეული თხზულებანი, ტ. II, თბ., 1990, გვ. 357-359; მეგრული დაწყებითი სკოლის საკითხისათვის /1903 წ. “პეტერბურგსკოე ვედომოსტი”/, ი. გოგებაშვილი, რჩეული თხზულებანი, ტ. II, თბ., 1990, გვ. 460-572; სამეგრელოს საერო სკოლები /1903 წ. “ივერია”/, ი. გოგებაშვილი, რჩეული თხზულებანი, ტ. II, თბ., 1990, გვ. 486-487; ენა და კოლო /1903 წ. ვ. გუნიას “საქართველოს კალენდარი”/, ი. გოგებაშვილი, რჩეული თხზულებანი, ტ. IV, თბ., 1990, გვ. 516-518.

ენა და ეროვნება:

აკაკი წერეთელი, ტ. XIV, თბ., 1961, (1901-1915 წლები), გვ. 39:

“თვით ჩვენი რუსთველის “ვეფხისტყაოსანი“, რომელშიაც ენა და ეროვნება შეგვენახა, რა არის, თუ არ საგმირო ეპოპეა?”

ჩვენი დაკვირვებით, აკაკი წერეთელი ბოლო პერიოდის ნაწერებში უფრო მყარად იყენებს ფორმულას: ენა – ერი; შდრ.:

აკაკი წერეთელი, ტ. XIV, თბ., 1961, (1901-1915 წლები), გვ. 51:

“გინდა შეისწავლო ისტორიულად რომელიმე ხალხი? გამოიკვლიე და გაარკვეე მისი ენა, ზებირსიტყვაობა გარდასულ ქირნახულის სალაროა, ეროვნობის თავ-შესაფარი“.

აკაკი წერეთელი, ტ. XIV, თბ., 1961, (1901-1915 წლები), გვ. 128:

“ჩემს ენაზე რომ ხელი ავიღო რაღა ქართველი ვიქნები? ეგ ხომ ჩემი ეროვნული და მასთან პირადი სიკვდილი იქნება“.

აკაკი წერეთელი, ტ. XIV, თბ., 1961, (1901-1915 წლები), გვ. 390:

“სათავე ქართველობისა და ქართული ენისა ჯერ არა აქვს ისტორიას გამორკვეული“.

მეტოც, ქართულ ენას ქართველთა ქრისტიანობის საფუძვლად აცხადებს:

ენა – ქართველთა რჯულის საფუძველი.

აკაკი წერეთელი, ტ. XIV, თბ., 1961, (1901-1915 წლები), გვ. 399:

“ამ ბოლო დროს ხალხში ვრცელდებოდა ის უკუღმართი აზრი, რომ ვითომც უნდა მოისპოს წირვა-ლოცვა ქართულ ენაზე და მის ნაცვლად შემოიღონ სლოვანურიო... დაუჭერებელია! მაშ რომ უნდა გადავარდეს რჯული სრულიად საქართველოში და ეს ხომ სამარის გათხრა იქნება ამ ხალხისათვის, რომელიც სულითა და გულით მიენდო რუსეთს?“

მაგ., ქართველი ქალის ორიენტირზე საუბრისას ის წერს:

აკაკი წერეთელი, ტ. XII, თბ., 1960 (1881-1889 წლები), გვ. 161: “შაჰ-

აბაზის დროიდან სპარსეთში გადასახლებული ქართველები დღესაც იმ შუაგულ სპარსეთში წმინდათა ლაბარაკობენ ქართულს და აქ კი შუაგულ-საქართველოში მშობლები განძრახვით არ ასწავლიან დედა-ენას“.

მას აწუხებს, რომ ქართველები ნელ-ნელა უარს ამბობენ ამ ერთადერთ ეროვნულ ნიშანზეც:

აკაკი წერეთელი, ტ. XII, თბ., 1960 (1881-1889 წლები), გვ. 198: **დედა-**

ენა:

“დაირღვა ძველი წყობილება, აღარ არის ძველი წესები, პურს ვეღარ აქმევს დედა-ენა...”

აკაკი წერეთელი, ტ. XII, თბ., 1960 (1881-1889 წლები), გვ. 199: **დედა-**

ენა და დაღუბვა:

რუსულის არცოდნის გამო სკოლაში არ იღებენ ქართველებს; ამის გამო აკაკი წერს:

“რა ბრალია ყმაწვილის, რომ მისი დედა ენა სხვა არის და არ იცის ენა, რომელზედაც ასწავლიან? იგი რად უნდა დაიღუბოს საუკუნოდ? განა არ შეიძლება, რომ შეემატოს სასწავლებლებს ერთი განყოფილება, სადაც საკუთრად მხოლოდ რუსული ენა ასწავლონ და მერე მიიღონ პირველ კლასში, რომ ენის უცოდინრობა საუკუნო სამსალად არ გადაეჭყეს სწავლის მიღების მსურველს?“

აკაკი წერეთელი, ტ. XII, თბ., 1960 (1881-1889 წლები), გვ. 203; გვ. 304:

ენადავიწყებული ხალხი მკვდარია!

“ზოგიერთები შეცდომით ჰფიქრობენ, რომ მხოლოდ მაშინ შეიძლება რომელიმე ხალხის შეკავშირება-შეთვისება, როდესაც ის დაივიწყებს დედა ენას, და ჰგმობს თავის წარსულს, უარჰყოფს მომავალს და აწმყოს აუკუღმართებსო... მაგრამ ვინ არ იცის, რომ ხალხი ამგვარად გადასხვარჯულებული მკვდარია და აღარავის არგია“.

შდრ.:

ენა და ქული:

აკაკი წერეთელი, ტ. XI, თბ., 1960 (1864-1880 წლები), გვ. 434:

“იმათ უნდათ პოლიტიკური თავისუფლება და სანამ რჯულსა და დედა ენას არ გამოვუცლით, არ მოისვენებენ“.

პატრიოტიზმი და დენაციონალიზაცია; ეროვნების უარყოფა:

აკაკი წერეთელი, ტ. XIV, თბ., 1961, (1901-1915 წლები), გვ. 351:

“სულითა და გულით ქართველი ვარ, **პატრიოტი**, სამშობლოს კეთილწარმატება მიტომ მენატრება, რომ ის პირნათლად, მჭიდროდ შეუკავშირდეს მსოფლიოს. სიტყვა “პატრიოტი“ დღეს ზოგიერთებისაგან საიციხავ სიტყვად არის გადაქცეული. იმათ პატრიოტობა შოვინიზმი ჰგონიათ /1910 წ./“.

აკაკი წერეთელი, ტ. XIV, თბ., 1961, (1901-1915 წლები), გვ. 193:

“მე წინააღმდეგი ვარ მათი, ვინც უარსა ჰყოფენ ეროვნებას... მხედველობაში დღეს მხოლოდ ჩვენი ქართველი ერი მყავს“.

დენაციონალიზებული ქართველი სწავლების ენის შესახებ:

დედა-ენა პურს ვერ გვაქმევს:

აკაკი წერეთელი, ტ. XII, თბ., 1960 (1881-1889 წლები), გვ. 404:

“ის ვინც დედა-ენა ისწავლა სახლში, გაუჭირვებლად გადადიოდა უცხო ენაზე და უცხო ენის წყალობითაც ადვილად ითვისებდა სწავლა-განათლებას და ვინც პირდაპირ იწყებდა უცხო ენის სწავლას, ის კი გულის ყურს ჰპარგავდა... უმჯობესია, ჯერ დედა-ენაზე ისწავლონ და მერე გადავიყვანოთ უცხო ენაზე... “ეს ქეშმარიტება დღესაც არ აქვსთ შეგნებული ქართველ დედ-მამებს!... რალაში გამოადგებათ ჩვენ შვილებს ქართული ენა და რა პურს აქმევსო... “

რას ნიშნავს პოლიტიკური რუსობა, გადასხვაჯიშება და რას გულისხმობს გასომხებაში?

გადასხვარჯულებული - რუსულ ენაზე გადასული ქართველი:

აკაკი წერეთელი, ტ. XII, თბ., 1960 (1881-1889 წლები), გვ. 203; გვ. 304: გარუსების წინააღმდეგ:

“ზოგიერთები შეცდომით ჰფიქრობენ, რომ მხოლოდ მაშინ შეიძლება რომელიმე ხალხის შეკავშირება-შეთვისება, როდესაც ის დაივიწყებს დედა ენას, და ჰგმობს თავის წარსულს, უარჰყოფს მომავალს და აწმყოს აუკუღმართებსო... მაგრამ ვინ არ იცის, რომ ხალხი ამგვარად გადასხვარჯულებული მკვდარია და აღარავის არგია“.

აკაკი რუსულენოვანი სამღვდელოების წინააღმდეგ:

აკაკი წერეთელი, ტ. XII, თბ., 1960 (1881-1889 წლები), გვ. 203:

“ძველად ჩვენში სამღვდელოებამ იცოდა დედა-ენა... ვარჯიშობდა სასულიერო ლიტერატურაში, რომლითაც დიად მდიდარია ჩვენი ენა... დღევანდელი სულიერი მამა, აკადემიკოსიც რომ იყოს, როგორ გააგებინებს უცხოელ მოლაპარაკე ერს?“

გასომხება: ძირეულათ სომხობა:

აკაკი წერეთელი, ტ. XII, თბ., 1960 (1881-1889 წლები), გვ. 148:

“მამა ტერ-დავით იარალიანცმა გამოსჭიმა ქუთაისში ჩინებული დარბაზი არა იმიტომ, რომ თვითონ შიგ ნებიერად იგოროს! არა! მისთვის, რომ აქ შეჭვრიბოს სომხის შვილები და გამოუზარდოს ქვეყანას... ის იმასა სცდილობს, რომ არათუ მართლა ძირეულათ სომხები, ისე ქართველებიც კი გაასომხოს... სცდილობს ისე გაასომხოს, რომ ქართული ენა დააქარგვინოს და მისცეს ის ენა, რომელზედაც მეშვიდე საუკუნის აქეთ აღარ უღაბარაენიათ“...

იმპერიის ხელისუფლებასთან ფრთხილი დამოკიდებულება: ვორონცოვის ქება იანოვსკის ლანძღვის საკომპენსაციოდ:

აკაკი წერეთელი, ტ. XIV, თბ., 1961 (1901-1915 წლები), გვ. 492-493:

“ვორონცოვს უნდოდა, რომ ქართველი დარჩენილიყო თავისი ეროვნულის ელფერით - ენით, ეკლესიით და მიწა-წყლით - ისევ ქართველად, მაგრამ პოლიტიკურად რუსი ყოფილიყო. ერთი სიტყვით, იმას უნდოდა, რომ საქართველო უკეთეს და უბრწყინვალეს თვლად ჩაესვა რუსეთის გვირგვინში... დღეს კი ზოგიერთნი რუსნი გვეუბნებიან:

1. ნულა მოიგონებთ წარსულს;

2. უარ ჰყავით ის ეკლესია, რომელმაც მაჰმადიანობას გადაარჩინა ერი და რომელმაც მეცხრამეტე საუკუნის კარებამდი მიიტანა ქრისტიანობა უმწიკვლოდ და უწვალებლოდ;

3. დაივიწყეთ დედა-ენა, ის ენა, რომელზედაც მეოთხე საუკუნიდან დაწყებული აღიდებდით ღმერთს და მაშინ... მხოლოდ მაშინ დაგიჭვრებთ, რომ ჩვენთან იქნებით და არ გენდომებათ განშორება, განცალკევება!“

2. ქართველებისა თუ სხვა ხალხების აღსანიშნავად რომელ ტერმინებს იყენებს აკაკი?

აკაკი წერეთელი, ტ. XI, თბ., 1960 (1864-1880 წლები), გვ. 353:

ერბი:

“სარწმუნოებისა და სამშობლო ენისათვის თავგანწირული ერი რაინდულ სულისკვეთებას იჩენდა და თავს არავის უმონებდა“.

ეროვნული ხე:

აკაკი წერეთელი, ტ. XIV, თბ., 1961 (1901-1915 წლები), გვ. 406-407:

“ხეს არა უჭირს რა, თუ ფესვები ჭეროვნად აქვს გადგმული ღრმად მიწაში!.. მართალია, შტოები იძლევიან ყვავილსა და ნაყოფსა, მაგრამ თუ ფესვები არ იყოს, აღარც შტოები იქნებიან და აღარც ყვავილ-ნაყოფი.

ასეთივეა ეროვნული ხეც: ერთმანეთზე გადაბმული არიან დაბალი და მაღალი წოდება და თუ ეროვნულობის ზედაპირს ქვემოდან, დაბლიდან არ მიეწოდა საზრდო, ვერ იხეირებს!.. ლექსიკონსაც თუ დაბლიდან არ მიეწოდა მასალა, ისე არა გამოვა-რა. ვიმეორებ, უნდა მოვავროვოთ ზეპირ-სიტყვიერება, დავბეჭდოთ და მერე ისე შევუდგეთ ლექსიკონის გამოცემას...“

საქართველოს ეროვნება:

აკაკი წერეთელი, ტ. XIV, თბ., 1961 (1901-1915 წლები), გვ. 450:

მიმართვა წინანდელ გლეხებს:

“ნუ დაგავიწყდებათ, რომ ფესვი საქართველოს ეროვნების თქვენ ხართ და წოდებანი კი თქვენზე ამონაყარი თქვენვე. გაუმარჯოს საზოგადოდ ქართველობას და კერძოდ თქვენ, როგორც ეროვნების ფესვებს!“

ერი - ხალხი:

აკაკი წერეთელი, ტ. XIII, თბ., 1961 (1890-1900 წლები), გვ. 139:

“მღვდელმთავარმა აკურთხა ერი და ისიც ნელ-ნელა დაიშალა, წავიდ-წამოვიდნენ თავ-თავის სახლისაკენ“.

აკაკი წერეთელი, ტ. XIII, თბ., 1961 (1890-1900 წლები), გვ. 338: ერი: “ვაი იმ ერს, რომელსაც თქვენი მოძღვრება სჯერა!..“

აკაკი წერეთელი, ტ. XIII, თბ., 1961 (1890-1900 წლები), გვ. 241: ხალხი = ერი:

“ეთქმის მწერალი იმისთანა თავხედსა და გამბედავ მკლაბნელს, რომელმაც არც ენა იცის, არც მართლწერა, არც განვითარებულია და არც თავის ქვეყანასა და ხალხს იცნობს?“

იშვიათად, ტერმინი “ერი“ გამოყენებულია საქართველოს კუთხეების მოსახლეობის აღსანიშნავად:

აკაკი წერეთელი, ტ. XII, თბ., 1960 (1881-1889 წლები), გვ. 72-75:

ერი: კუთხის მოსახლეობა;

საქართველოს ერები (იგულისხმება კუთხეების მცხოვრებნი: იმერლები, ქართლები, მეგრელები, კახელები, გურულები...):

“ახლა იღვიძებს საქართველო ყველა კუთხე... უნდა შევიტყოთ, თუ რა ვართ საზოგადოდ ქართველები, რა განსხვავებაა თვითეულ საქართველოს ერებთაგანში, ან რა ერთობაა ახლანდელ დაცემულ დროში და ან რა ყოფილა ადრე ძლიერების დროს“.

აკაკი წერეთელი, ტ. XII, თბ., 1960 (1881-1889 წლები), გვ. 203:

“ძველად ჩვენში სამღვდელოებამ იციდა დედა-ენა... ვარჯიშობდა სასულიერო ლიტერატურაში, რომლითაც დიად მდიდარია ჩვენი ენა... დღევანდელი სულიერი მამა, აკადემიკოსიც რომ იყოს, როგორ გააგებინებს უცნოდ მოლაპარაკე ერს?“

ეროვნება:

აკაკი წერეთელი, ტ. XIII, თბ., 1961 (1890-1900 წლები), გვ. 530:

“დაბალმა ხალხმა (გლეხობამ), ფესვმა ეროვნებისამ, თვით დასდვა მას საკუთარი უტყუარი მსჯავრი და “ვაშა“ მის განაჩენს“.

ენა და ეროვნება:

აკაკი წერეთელი, ტ. XIV, თბ., 1961, (1901-1915 წლები), გვ. 39:

“თვით ჩვენი რუსთველის “ვეფხისტყაოსანი“, რომელშიაც ენა და ეროვნება შეგვენახა, რა არის, თუ არ საგმირო ეპოპეა?“

ერობა:

აკაკი წერეთელი, ტ. XI, თბ., 1960 (1864-1880 წლები), გვ. 443-444: დედა-ენა და **ერობა:**

“ეს ანდერძი იყო: დედა-ენა და ერობა! ამავების სადიდებლათ ბევრი შრომა გაუწევია და დიდი მსხვერპლი შეუწირავს ჩვენს ნეტარსენებულს მამა-ბაბებს. პირველი, ესე იგი, **ენა**, ისე მდიდრულად შეუკაზმავთ და ისეთი გემოც მიუციათ, რომ ჭერ კიდევ ვერ მოგვიხერხებია მისი დავიწყება და არა თუ ჩვენ, იმ ჩვენ მოძმეებსაც, რომელიც რამოდენიმე საუკუნის განმავლობაში დაშორებულები გვეკვდნენ, მათაც კი შერჩენიათ დედა-ენა ტკბილად სასაუბროდ“

აკაკი წერეთელი, ტ. XI, თბ., 1960 (1864-1880 წლები), გვ. 444:

მეორე, ესე იგი, **ერობა**, ისე მდიდრულად შეუქმნა ვეგებიით და ისეთ გვარიანად აუბეჭდავთ, როგორც გარეგანის, ისე შინაგანის საკუთრად **ქართველი ერის** საკუთვნელ ნიშნებით, რომ დღესვე **ქართველი** ერთის შეხედვითვე იცნობა. ეს ნიშნები დარჩენია ჩვენს მოძმეებსაც...

ეროვნება:

აკაკი წერეთელი, ტ. XIV, თბ., 1961 (1901-1915 წლები), გვ. 457:

“გაძლებით კი გაუძლო ამ პატარა საქრისტიანომ და მოიგერა და თავისი ეროვნება, გამშვენიერებული დედა-ენა და შეუბღალავი სარწმუნეობა მეცხრამეტე საუკუნის კარებამდე მოიტანა“.

ნაცია, ეროვნება:

აკაკი წერეთელი, ტ. XIV, თბ., 1961 (1901-1915 წლები), გვ. 246:

“ფერადოვანი კაცობრიობა სხვადასხვა ნაციის, ეროვნებისაგან არის შემდგარი და თვითუღელმა მათგანმა თავისი საკუთარი ელ-ფერი და საკუთარი “რამეობა“ უნდა შეიტანოს“.

ნაცია (ნაციონალური):

აკაკი წერეთელი, ტ. XI, თბ., 1960 (1864-1880 წლები), გვ. 357:

“ავილოთ ამ მხარეების სხვა და სხვა ლექსები და იქიდან შევადაროთ, თუ ვისი გულისთქმა უფრო ნამდვილი და ნაციონალურია, ქართულია“.

აკაკი წერეთელი, ტ. XI, თბ., 1960 (1864-1880 წლები), გვ. 439:

ნაციონალური = ეროვნული:

“ჩვენი ახლანდელი ლიტერატურა, რომელშიც მშობლიური ნაციონალური არა არის-რა, მხოლოდ მონური მიზაძვია რუსული ლიტერატურისა“.

ნაცია:

აკაკი წერეთელი, ტ. XI, თბ., 1960 (1864-1880 წლები), გვ. 452:

“რამდენადაც თქვენი საქები ვაჭარ-სომხები გვძულს, იმოდენათ ხელოსანი გვიყვარს, რა ნაციასაც უნდა ეკუთვნოდნენ“.

მამულის-შვილობა:

აკაკი წერეთელი, ტ. XI, თბ., 1960 (1864-1880 წლები), გვ. 488:

“იმათ ესმისთ, თუ რა არის მამულის-შვილობა და არ ივიწყებენ თავის გვარ-ტომობას“.

აკაკი წერეთელი, ტ. XI, თბ., 1960 (1864-1880 წლები), გვ. 128: მამულის-შვილობა:

I ნიშანი: “სამშობლოსადმი ერთგულება და მისთვის თავ-განწირულად ბრძოლის ველზედ სისხლის დაწურვა დიდ-სულობის ნიშანია და თანაც საჩინო ბეჭედი ერთგვარ მამულის-შვილობისა“.

II ნიშანი: სამშობლოსათვის სიყვარულით, დაუღალავად, ხან-გრძლივით, გულ-გაუტეხლად შრომა; სამშობლოსათვის ოფლისა და ცრემლის დაღვრა.

მამულის ურგებ-შვილობა: მამულის უვარგო-შვილობა:

აკაკი წერეთელი, ტ. XII, თბ., 1960 (1881-1889 წლები), გვ. 115:

“შევრ ოჯახს შეხედებით მისთანასა, სადაც დედაც ქართველია და მამაც (ენის ცოდნით) და შვილებმა კი ერთი სიტყვაც აღარ იციან ქართული. თავისი ერცხვინებათ და სხვისი კი ექებათ“.

გვარ-ტომობა:

აკაკი წერეთელი, ტ. XI, თბ., 1960 (1864-1880 წლები), გვ. 488:

“იმათ ესმისთ, თუ რა არის მამულის-შვილობა და არ ივიწყებენ თავის გვარ-ტომობას“.

აკაკი წერეთელი, ტ. XI, თბ., 1960 (1864-1880 წლები), გვ. 523-524:

“ჩვენო ერთტომო და ერთმოგვარე ძმებო, ოსმალეთის ქართველებო!

დღესაც ჩვენ მივენდობით იმავე ერთს ღმერთს, რომელიც ადრე გვფარავდა.

ჩვენა გვაქვს ერთი ისტორია, რომელიც საქართველოსადმი თქვენ უფრო დიდ წილს გიდებსთ, როგორც შემებებს, მოსაზღვრებებს, - ის არ დაივიწყება უკუნისამდე, სანამ საქართველო არსებობს და **სანამ ჩვენი დედა-ენა არ გამქრალა**, ის ტყბილი ენა, რომელიც თქვენ აგრე მამაცურად და პატიოსნურად უცხოებაშიც კი შეგინახავთ...

ღმერთმა ნუ ქნას უთქვენობა ჩვენთვის და უჩვენობა თქვენთვის. ორივე ნახევარი ცალ-ცალკე ყოველთვის უსულო ნაწილებად დარჩებიან, მაგრამ ერთად შეერთებით კი ერთს სრულს შეადგენენ.

ღიას, სულითა და გულით ჩვენ ერთნი ვართ, ერთს ბედს ქვეშ უნდა ვიყოთ ყოველთვის“.¹⁵

ტომი:

აკაკი წერეთელი, ტ. XI, თბ., 1960 (1864-1880 წლები), გვ. 300: ტომი - მოდგმა:

“ეს ანდაზა **ქართველ ტომის** ზნეს არ გვიხატავს. სპარსეთიდან არის შემოპარებული“.

აღმოსავლეთის ერი: ხალხი:

აკაკი წერეთელი, ტ. XIII, თბ., 1961 (1890-1900 წლები), გვ. 531:

“მრავალი საუკუნოების განმავლობაში აღმოსავლეთის ერი მართლა და მუშლივით გარს გვეხვეოდა“.

ხალხი:

აკაკი წერეთელი, ტ. XIII, თბ., 1961 (1890-1900 წლები), გვ. 516:

“საქართველოში ხომ სამ მილიონამდეა ხალხი და მათ მაგივრად საყოველთაოდ ვინც ლაპარაკობს, საბუთიც უნდა ეჭიროს ხელში“.

აკაკი წერეთელი, ტ. XIII, თბ., 1961 (1890-1900 წლები), გვ. 527:

ქართველი ხალხი:

“ასჯერ დაგვიწერია და ათასჯერ გვითქვამს და ახლაც კიდევ უნდა გავიმეორო, თუ როგორ ესმის ქართველ ხალხს სიტყვა “თავადი“.

3. როგორ მოიხსენებს აკაკი ქართველ ერს?

ქართველები

აკაკი წერეთელი, ტ. XI, თბ., 1960 (1864-1880 წლები), გვ. 237: ქართველები: ქართლელი, იმერელი, გურული, მეგრელი, სვანი.

“რაინდული დრო წავიდა, თუმცა **ჩვენ, ქართველები** მაინც არ ვიშლით რაინდობას: მუშაობას, შრომას ვერიდებით, სხვები კი იძენენ და ჩვენს დანაკარგსაც ხელში იგდებენ...“

¹⁵ დღესაც კი ზოგი ბრიყვი ქართველი აფხაზეთსა და ცხინვალში ქართველთა გენოციდის მომწყობ რუს ოკუპანტს უფრო წინ აყენებს, ვიდრე საქართველოს პატრიოტ მუსლიმან ქართველს...

აკაკი წერეთელი, ტ. XI, თბ., 1960 (1864-1880 წლები), გვ. 488: ქართველი - საქართველოს სომხობა:

“რომ ქართველი არ ვიყო, დიდი მოყვარული და პატივისმცემელი ვიქნებოდი საქართველოს სომხობის“.

ქართველი ერი:

აკაკი წერეთელი, ტ. XI, თბ., 1960 (1864-1880 წლები), გვ. 484:

რამ გაასპეტაკა ქართველი ერი?

“მტკიცედ დაცულმა ქრისტეს მოძღვრებამ და მასთანაც ზოგიერთმა ისტორიულმა მდგომარეობამ ისე გაასპეტაკეს ქართველი ერი, რომ ყოველივე მხეცური მიდრეკილებები ამოუფხვრეს“.

საქართველოს ხალხი:

აკაკი წერეთელი, ტ. XI, თბ., 1960 (1864-1880 წლები), გვ. 450: საქართველოს ხალხი = ქართველი ერი:

“რა არის ეს მულამ დაცინება ქართველ ხალხზედ, რომ ვითომ იმათ ნიჭი არა ჰქონდესთ კომერციისა? ... იმან გაჰციცხოს საქართველოს ხალხი, რომელიც მეტ ნიჭსა იჩენდეს... ღმერთმა ნუ ქნას, რომ ქართველ ხალხს ნიჭი გამოეჩინოს იმგვარ კომერციაში, როგორც არის: ყალბი სასწორ-საზომი, კოტრობის გამოგონება და ცეცხლით ფულის მოგება“.

საქართველოს ერი:

აკაკი წერეთელი, ტ. XII, თბ., 1960 (1881-1889 წლები), გვ. 202:

“არსად დედა-მიწის ზურგზედ სხვა საქრისტიანო ერი არ გვევლება იმოდენად ჭირნახული და ისე თავ-გადასავლიანი, როგორც ქართველები... საკვირველია!.. რაც ამბობებისა და მოუსვენარიანობის დროს შეირჩინა საქართველომ, ის მშვიდობიანობისა და მოსვენების დროს ხელიდან ეცლება! თუ არ სრულად, ორ-წილად მაინც **საქართველოს ერმა** დაჰკარგა სარწმუნოება და დაჰკარგა არა მარტო სარჩულ-საპირეთი, ესე იგი გარეგნობით, არამედ შუაგულიც, რომელიც შეადგენს შინაარსს“.

საქართველოს ეროვნება:

აკაკი წერეთელი, ტ. XIV, თბ., 1961 (1901-1915 წლები), გვ. 450:

მიმართვა წინანდლელ გლეხებს:

“ნუ დაგავიწყდებათ, რომ ფესვი საქართველოს ეროვნების თქვენ ხართ და წოდებანი კი თქვენზე ამონაყარი თქვენვე. გაუმარჯოს საზოგადოდ ქართველობას და კერძოდ თქვენ, როგორც ეროვნების ფესვებს!“

წმინდა ქართველები:

აკაკი წერეთელი, ტ. XI, თბ., 1960 (1864-1880 წლები), გვ. 488:

“ასე გასინჯეთ, რომ ის ქართველები, რომელთაც მხოლოდ რჭული აქვსთ სომხის, თორემ ისე კი რამდენიმე საუკუნოების განმავლობაში წმინდა ქართველები არიან, მაგალითად გორელები, ჩხარელები, ონელები, საჩხერელები და სხვანი დღეს შეუღდნენ ენის სწავლასა... დიდ სირცხვილად მიაჩნიათ დედა-ენის დავიწყება...“ (ანუ სომხურმა რჭულმა სასიკეთო გავლენა მოახდინა? — ტ.ფ.).

ძირეულათ ქართველი:

აკაკი წერეთელი, ტ. XII, თბ., 1960 (1881-1889 წლები), გვ. 148:

აკაკი წერეთელი, ტ. XIV, თბ., 1961 (1901-1915 წლები), გვ. 355:

ძირეული ქართველი და “სხვა“ ქართველები (იგულისხმება საქართველოში მცხოვრები სომხები):

“როდესაც ქართველებმა და რუსებმა ერთმანეთში ბირობა დასდევს, მაშინ საქართველო შეადგენდა თავისუფალ სამეფოს, ჰქონდა თავისი საკუთარი, განსაზღვრული მიწა-წყალი, ადგილი, რომელზედაც მაშინ აქა-იქ სხვებიც იდგნენ, მაგრამ ის “სხვებიც” მაშინ ქართველები იყვნენ, მიცემული ჰქონდათ იგივე მიწა-წყალი, იგივე მოქმედება რაც ქართველს და აზნაურობაც ქართველ მეფეებისაგან მინიჭებული და აღარ ვიცით, თუ რითი განსხვავდებოდნენ ძირეულ ქართველებისაგან?”

საქრისტიანო ერი - ქართველები:

აკაკი წერეთელი, ტ. XII, თბ., 1960 (1881-1889 წლები), გვ. 202:

“არსად დედა-მიწის ზურგზედ სხვა საქრისტიანო ერი არ გვეგულებათ იმოდენად ჭირნახული და ისე თავ-გადასავლიანი, როგორც ქართველები... საკვირველია!.. რაც ამბობებისა და მოუსვენარიანობის დროს შეირჩინა საქართველომ, ის მშვიდობიანობისა და მოსვენების დროს ხელიდან ეცლება! თუ არ სრულად, ორ-წილად მაინც საქართველოს ერმა დაჰკარგა სარწმუნოება და დაჰკარგა არა მარტო სარჩულ-საპირეთი, ესე იგი გარეგნობით, არამედ შუაგულიც, რომელიც შეადგენს შინაარსს“.

ძველი ქართველი:

აკაკი წერეთელი, ტ. XII, თბ., 1960 (1881-1889 წლები), გვ. 230:

“რადგანაც ჩვენი საქართველო მრავალ გვარად ჭირ-ნახული და მრავალ გვარად თავ-გადასავლიანი ყოფილა, ამისათვის სასიძლერო ხმებიც: სალხინო, თუ საზარო, მუშური, თუ საომარი, ბევრი და მრავალ გვარი ჰქონია. ჩვენი ისტორიული ცხოვრება მოითხოვდა ჩვენის მამებისაგან ჭირში თუ ლხინში, ომში თუ მუშაობაში, საზოგადო შრომასა და შეერთებულს ძალას, ამისათვის სასიძლერო ხმებიც საგუნდო ყოფილა და არა კერძოდ ერთის სათქმელი; მხოლოდ ერთი რამ შეეძლო სხვის დაუხმარებლად გაეკეთებინა ძველს ქართველს; ეს ერთი რამ იყო დაძინება და ამიტომ მხოლოდ “ნანინა” იძლერებოდა ერთი ხმით“.

საზოგადოდ ქართველი და კერძოდ იმერელი:

აკაკი წერეთელი, ტ. XII, თბ., 1960 (1881-1889 წლები), გვ. 275:

“აქ, ამ სკოლაში მიხვდება იმერელი, რომ ის კერძოდ, თუმცა იმერელია, მაგრამ საზოგადოდ კი იგივე ქართველია; აქ გაიგებს მეგრელი, რომ კერძოდ ის მეგრელია, თავის საკუთარი ფერის მექონი, მაგრამ საზოგადოდ კი, ძირეულად, იგივე ქართველია და თვისის კერძო მეგრელობით მხოლოდ აფერადებს ქართველობას“.

აქვე საინტერესოა სიტყვა ქართველური:

აკაკი წერეთელი, ტ. XIV, თბ., 1961 (1901-1915 წლები), გვ. 87:

“ეს ან ქართველური დაუდევრობის ბრალი უნდა იყოს, ან გულ-გრილობის...“

4. აკაკის აზრით, ვინ არიან ქართველები? ქართველთა რომელ თემებსა და რომელ კუთხეებს/მხარეებს ახსენებს აკაკი და რა დინამიკას განიცდის მისი ცოდნა წლების განმავლობაში?

აკაკი წერეთელი, ტ. XI, თბ., 1960 (1864-1880 წლები), გვ. 237: ქართველები: ქართლელი, იმერელი, გურული, მეგრელი, სვანი.

“რაინდული დრო წავიდა, თუმცა **ჩვენ, ქართველები** მაინც არ ვიშლით რაინდობას: მუშაობას, შრომას ვერიდებით, სხვები კი იძენენ და ჩვენს დანაკარგსაც ხელში იგდებენ... **ქართულ ხალხს** ჯერ სძინავს, გამოღვიძებას არ აბირებს, და **იმერეთი**, თუმცა ფხიზელია და მუშაობს, მაგრამ შეძენისათვის კი არა, სხვისი დაკლებისათვის... გურული კობტაობას უნდება... მეგრელი თავის მალალსა და ხერხიან ნიჭს წვრილმანობაზე ჰხარჯავს და სვანს ჯერ კიდევ კომბალი არ გაუგდია ხელიდამ. ამგვარ მდგომარეობაში სომხებმა ერთმანეთს თუ ძმურად მოჰკიდეს ხელი და ჩვენი დანაკარგი მონახონ, საყვედურს ვემართლებით?”

აღსანიშნავია, რომ სხვა ქართული კუთხეების ქართველებს აკაკი არ ახსენებს თავის პირველ წერილებში. სხვა ქართველებს, მათ შორის აფხაზებსაც მოგვიანებით ასახელებს; ჩანს, დროთა განმავლობაში მისი ცოდნაც გაიზარდა ამ მიმართულებით). მაგ.:

აკაკი წერეთელი, ტ. XI, თბ., 1960 (1864-1880 წლები), გვ. 274: აფხაზები - ქართველი ერის ნაწილი.

“თუ გინდა საქმე გაარიგო: ქართლელს ჯერ ერთი სიტყვა გულიანად შეაგინე; იმერელს ხელი გადახვიე, განზე გაიყვანე და უჩუჩულოე; გურული დააჩუქე; მეგრელს თვალი უქნიე; აფხაზს თოფი აჩუქე; სვანი გააძლე”.

აკაკი წერეთელი, ტ. XI, თბ., 1960 (1864-1880 წლები), გვ. 356-357:

“ჩვენი საქართველო არის “ჩანგური, რომლის სიმებსაც შეადგენენ: ქართლი, კახეთი, იმერეთი, გურია, სამეგრელო, აფხაზეთი, სვანეთი, აჭარა, ლაზისტანი და სხვ... ამ მხარეებს თავისი საკუთარი ფერი აქვს, თავისი კილო და თავისი კერძო მიმოხვრა”.

აქ პირველად ჩნდება აჭარა და ლაზისტანი.

კახეთი:

აკაკი წერეთელი, ტ. XIII, თბ., 1961 (1890-1900 წლები), გვ. 299:

“ჩანს, რომ ეს საქართველოს ყოველ კუთხეზე მეტად წამებული კახეთი ჩვენთვის ახალ-ბეთლემად დაუნიშნავს განგებას”.

იმერნი და ამერნი (იმერნი სხვაა, იმერელი - სხვა):

აკაკი წერეთელი, ტ. XI, თბ., 1960 (1864-1880 წლები), გვ. 357-358:

“აი, ლექსი, რომელსაც როგორც იმერელი, გურული, მეგრელი, ქობულეთელი, ისე სხვა იმერნიც ერთგვარად მისისაკუთრებენ, იმერებენ... როგორც კილო, ისე სიტყვებიც მათი საკუთრებაა... ამავე გრძნობით აღვსილნი ამერნი კი სხვა გვარად და სხვა კილოთი აღიარებენ”.

აქ ქობულეთელს ახსენებს უკვე აჭარელის ნაცვლად.

ზოგჯერ იმერელი გურულიცაა და ზოგადად, დასავლეთ საქართველოელიც:

აკაკი წერეთელი, ტ. XIII, თბ., 1961 (1890-1900 წლები), გვ. 20: იმერელი (გურულია):

“აი, ეს ბიჭი ხომ ნახე? - იმერელია; წელიწადიც არ არის ჯერ, რაც გურიიდან ჩამომგვარეს. ანბანი ისწავლა და დღეს პირველი მესტამბეა”.

დასავლეთ-საქართველო - იმერეთი:

აკაკი წერეთელი, ტ. XIII, თბ., 1961 (1890-1900 წლები), გვ. 62:

“როგორც ამ შეიდასი წლის წინთ დასავლეთ-საქართველოდან, ე.ი. იმერეთიდან, მოვიდა ხალხი, რომ თავყვანი ეცათ დიდებული თამარისათვის... დღესაც მოვსულვართ იმერეთით, რომ ნიშნად სამარადისო ძმობისა და

განუყრელი ერთობისა, დავადგათ გვირგვინი ბარათაშვილის კუბოს“... ბარათაშვილი “იყო უბირველესი მთესველი გონებრივი ნაყოფისა, არა მარტო ერთი კუთხისა - მთელი საქართველოსი“.

საქართველოს ხალხი — ქართველები: კახელები, გურულები, მეგრელები, იმერლები, აფხაზები და სხვ.

აკაკი წერეთელი, ტ. XI, თბ., 1960 (1864-1880 წლები), გვ. 494-495:

კახელი ჭავჭავაძეზედ მიგვითითებს, მეგრელი - დადიანზედ, გურული - გურიელზედ და ნაყაშიძეზედ, აფხაზი - შარვაშიძეზედ და სხვ. და სხვ.

აკაკი წერეთელი, ტ. XII, თბ., 1960 (1881-1889 წლები), გვ. 79: **ქართლი,**

კახეთი, იმერეთი, გურია, სამეგრელო, აფხაზეთი, სვანეთი, ლეჩხუმი, რაჭა, ლაზისტანი, ფშავი, ხევსური და სხვა და სხვა“.

“არ ვიცით, თუ დღეს რა არის ქართველობა, რა შეადგენს მის ზნეობითს და ფიზიკურს ან სისუსტესა და ძალას. თვითოეულს ჩვენგანს მხოლოდ ის ადგილი და მისი ახლო მახლო გარემო მიაჩნია საქართველოთ, სადაც თვითონ დგას. იმ ენას რაცხს წმინდა ქართულ ენათ, რომელზედაც თვითონ და მისი მეზობლები ლაპარაკობენ, და ქართველების საერთო საზოგადო ზნეთ, ხასიათათ და ჩვეულებათ - მათი კერძობითი ზნე და ჩვეულებანი მიაჩნიათ. ამ გვარათ, იმერი ამერს ვერ იცნობს და ამერი იმერს და სხვა კუთხეები საქართველოსი ხომ სულ უცნობი იქნებიან... როგორც ჩანგურს სიმები, ისე საქართველოს სხვა-და-სხვა მხარეები, სხვა-და-სხვა კუთხეები აქვს მიბმული: ქართლი, კახეთი, იმერეთი, გურია, სამეგრელო, აფხაზეთი, სვანეთი, ლეჩხუმი, რაჭა, ლაზისტანი, ფშავი, ხევსური და სხვა და სხვა“.

აკაკი წერეთელი, ტ. XII, თბ., 1960 (1881-1889 წლები), გვ. 75:

“ქართლური ანუ ამერული სიცრუე უმანკოა“.

აკაკი წერეთელი, ტ. XII, თბ., 1960 (1881-1889 წლები), გვ. 243: **ამერული**

იმერული.

“ქართული ენის ცოდნის მჭიმებლებს - ზოგს ქალაქური, კინტოური, სხვა-და-სხვა ენებისაგან შემდგარი ენა ჰგონია ნამდვილი ქართული, ზოგს სიტყვებდაკარგული ამერული და ზოგს სხარტულობით გაცეცხებული იმერული, მაგრამ ყველანი კი სტყუიან და სანამ ყოველ კუთხეს არ მოივლიან, ყველგან არ გამოსძებნიან სიტყვებსა და არ შეასწორებენ ძველთაგან, ცუდად მოყვრობენ სამშობლო ენას“.

იმერლები და გურულები:

აკაკი წერეთელი, ტ. XIII, თბ., 1961 (1890-1900 წლები), გვ. 137:

“ერთს გუნდს იმერლები შეადგენდნენ... მეორეს - სტუმარი გურულები“

მეგრელები:

აკაკი წერეთელი, ტ. XIII, თბ., 1961 (1890-1900 წლები), გვ. 429:

“ამ რამდენიმე წლის წინათ ერთმა ვილაც წინდაუხედავმა კაცმა აიხირა, რომ ჩვენ მეგრელები ქართველები არ ვართ და ჩვენი ენაც სულ სხვა ენა არისო... ეს არ მოეწონათ მეგრელებს!.. ატკიცეს!.. ვინ ამბობს, რომ ჩვენ ქართველები არ ვართო?.. მეგრელები რომ ვართ, ეს მართალია და ნურც მოგვიშალოს ღმერთმა ჩვენი მეგრელობა, ისე როგორც გურულს გურულობა, ქართლელს ქართლელობა, კახელს კახელობა, რაჭველს რაჭველობაო და სხვანი!..

მაგრამ იმავე დროს ნუ თუ საერთოდ ქართველები არ ვართო? და როდის აგვიღია ხელი იმ დედა-ენაზედ, რომლითაც ღმერთს ვადიდებდით მრავალ საუკუნოების განმავლობაში და სამშობლოს ვემსახურებოდითო!.. დაუცაცხანეს იმ აზირებულ ფილოსოფოსს და მოსვენებას აღარ აძლევდენ... მეგრელების შორს-მჭვრეტელობამ და წინ-დახედულებამ კუდი აღარ მოაქნევია უჭერობასა და უსამართლობას... კუჭის მიმდევარი ინტელიგენტები გამოდიან დღეს ასპარეზზე და შფოთს აგდებენ მოძმეთა შორის. ეს სულ არჩევნების ბრალია... ხალხს აბრეყებენ: მეგრელებო, მე მეგრელი ვარ და ჩემი დამარცხება თქვენი შეურაცხყოფა იქნებაო!.. გურულებო! მეგრელებმა რომ გვაჯობონ და მე, გურული გავშავდე, თქვენი დამარცხება იქნებაო!... იმერლებო! - გაიძახის იმერელი მეტოქე - მოვადგენ მეგრელ-გურულები და აღარ გვზოგავენ... ბუზათაც აღარ გვაგდებენ და ჰკა მავათ!... დავანახვოთ, რომ ჩვენც კაცები ვართ, ქული გვხურავსო, შავი მავათო! და სხვანი. ამ გვარის ტყუილებითა და უკადრისობით ლამის სხვა-და-სხვა კუთხის ქართველობა ერთმანეთს გადაჰკიდონ და საშვილი შვილო მტერობა ჩამოაგდონ!.. საქირაო ყურადღების მიქცევა... იმას ნურავინ იტყვის, რომ წვრილმანი რამეა და აღარ ღირს გამოკიდებაო. ეს ის ცეცხლია, რომელიც ეშმაკის ხელით ითესება და შემდეგში გვიჩხვლეტს და დაგვაწყლულებს!"

ამერ-ქართველები და იმერ-ქართველები (ზღვისპირეთი, ქუთაისის მაზრა, ლეჩხუმი, რაჭა, შორაპანის მაზრა):

აკაკი წერეთელი, ტ. XII, თბ., 1960 (1881-1889 წლები), გვ. 365:

“ამერ-ქართველებზე იმერ-ქართველები ერთი ოთხად მეტნი არიან“.

ზღვისპირეთი - სამეგრელო-აჭარა-ლაზეთი (ბევრჯერაა!).

იქვე აღვნიშნავთ, რომ მხოლოდ ორჯერ შეგხვდა ქართული ქართლის სემანტიკით, თუმცა, იქვე ქართულიცაა გამოყენებული (საინტერესოა დედანში რომელი ფორმაა):

აკაკი წერეთელი, ტ. XI, თბ., 1960 (1864-1880 წლები), გვ. 379:

“დალონდენ კახელები და შეწუხდენ ქართველები“; იქვე: წინა ღამეს ქართლებმა ცხვრები დაჰკლეს, კახელებმა ტიკები დახსნეს...”

აკაკი წერეთელი, ტ. XII, თბ., 1960 (1881-1889 წლები), გვ. 94:

“არჩევანში რომ შევიყვანოთ ქართველები, ამ სამი გმირის შესახებ, უეჭველია, ქართველები ტარიელზე მიგვითითებენ, იმერლები ავთანდილს აირჩევენ და საზოგადოდ შავი ზღვის პირელები ფრიდონს მოიწონებენ“.

აკაკი წერეთელი, ტ. XI, თბ., 1960 (1864-1880 წლები), გვ. 437:

ქართველსულობა:

“ამ გვარ პირობებში რომ კაცმა მაინც კიდევ გაიმეტოს თავი და საზოგადო საქმეზედაც იფიქროს, პირადობის გაწირვით, დასტურ, უნდა რომ ქართველი იყოს!

და მადლობა ღმერთს, ჯერ კიდევ არ გამქრალა ჩვენში ქართველსულობა!“

5. ქართველთა ქვეყნის აღსანიშნავად რომელ ქორონიმებსა და რომელ სიტყვა-ფორმებს იყენებს აკაკი?

საქართველო:

აკაკი წერეთელი, ტ. XII, თბ., 1960 (1881-1889 წლები), გვ. 72-75:

აზლა იღვიძებს საქართველოს ყველა კუთხე... უნდა შევიტყოთ, თუ რა ვართ საზოგადოდ ქართველები, რა განსხვავებაა თვითეულ საქართველოს ერებთაგანში, ან რა ერთობაა აზლანდელ დაცემულ დროში და ან რა ყოფილა ადრე ძლიერების დროს.“

მთელი საქართველო:

აკაკი წერეთელი, ტ. XIII, თბ., 1961 (1890-1900 წლები), გვ. 37:

“ჩვენს სოფელში, სადაც ხუთი კომლი სხვადაც ცხოვრობს, სულ ამ ენით ლაპარაკობს და მამასადამე სახალხო ენაც ეს უნდა იყოს **მთელი საქართველოსათვის—თქო**“.

სამშობლო:

აკაკი წერეთელი, ტ. XI, თბ., 1960 (1864-1880 წლები), გვ. 484:

ქართველების საქურველს საზოგადოდ ფარ-ხმალი ერქვა. ეს სიტყვა “ფარი” ამტკიცებს, რომ იმათ იარაღი იმისათვის კი არ უნდოდათ, რომ სხვებს დასცემოდნენ დასამონებლად და გასაგლეჯად, არა! მხოლოდ იმისათვის, რომ თავისი პატარა სამშობლო დაეფარათ და მტრის გულსად არ გამხდარიყვნენ...”

ჩვენი ქვეყანა - საქართველო:

აკაკი წერეთელი, ტ. XIII, თბ., 1961 (1890-1900 წლები), გვ. 261:

ესეები (ზეპირსიტყვიერება, ტ.ფ.) რომ შევკრიბოთ, მაშინ შვიტყობთ ჩვენი ქვეყნის ფასს და ჩვენ თავსაც გავიცნობთ, მაშინ ნამდვილად გვექნება გათვალისწინებული საქართველო ყოველი მხრით: გეოგრაფიულად, ისტორიულად, არხეოლოგიურად და სხვანი. მაშინ ლექსიკონების შედგენაც ადვილი იქნება, როგორც საზოგადოსი, ისე კერძოთ ზოოლოგიურის, ბოტანიკურის, მინერალოგიურის და სხვანი“.

ქვეყანა

აკაკი წერეთელი, ტ. XIV, თბ., 1961, (1901-1915 წლები), გვ. 235-236:

“ასთე“, “შაქანე“, “გოუში“, “შავიტყვე“ შევიტყვეს მაგივრად, “დავიწყობ“ დავიწყებ მაგიერ და ათასი რამ ამისთანები. ზოგი უტბო კილოზე ლაპარაკობს, ზოგს მრავალ მარცვლიანი ლექსის გამოთქმა არ შეუძლია... მათი აზრით, არც **ქვეყნის** მოთხოვნილება, არც ეროვნული ელფერი და არც დედა ენა საჭირო არ არის“.

6. საქართველოს მხარეების აღსანიშნავად რომელ ტერმინებს იყენებს აკაკი?

კუთხე:

აკაკი წერეთელი, ტ. XI, თბ., 1960 (1864-1880 წლები), გვ. 438:

“ჩვენი საქართველო სხვა რომელიმე ქვეყანასავით ერთ-პირად გაშლილი არ არის. ის არის სხვა-და-სხვა კუთხეებისაგან შეხამებულ-შეფერადებული. თვითვე იმ კუთხეთაგანს თავისი საკუთარი ფერ-ხორცი აქვს. მათი ხალხი, თუშცა ტომით და ენით ერთნი არიან, მაგრამ კილო კი თავ-თავისი საკუთარი აქვს“.

დასავლეთი საქართველო:

აკაკი წერეთელი, ტ. XII, თბ., 1960 (1881-1889 წლები), გვ. 151:

“შეც დროების-ტანის“ სახელმწიფოში ერთი პატარა სამთავროს - “ქუთათური ამბების“ მმართველს არ შემოძლია ამ ჩვეულებას ზურგი ვუჩვენო და რაიმე მაინც არ ვინატრო დასავლეთის საქართველოსათვის მაინც“.

მხარე:

აკაკი წერეთელი, ტ. XII, თბ., 1960 (1881-1889 წლები), გვ. 216:

საქართველოს ნაწილი: საქართველოს მხარე:

“საქართველოს ყოველ ნაწილზედ უფრო უკრიმინაჰულებსი მხარე - იმერეთი“.

7. საქართველოს კუთხეების მცხოვრებთა აღსანიშნავად რომელ ტერმინს იყენებს აკაკი?

ხალხი:

აკაკი წერეთელი, ტ. XI, თბ., 1960 (1864-1880 წლები), გვ. 438: ხალხი = კუთხის მოსახლეობა:

“ჩვენი საქართველო სხვა რომელიმე ქვეყანასავით ერთ-პირად გაშლილი არ არის. ის არის სხვა-და-სხვა კუთხეებისაგან შეხამებულ-შეფერადებული. თვითეულ იმ კუთხეთაგანს თავისი საკუთარი ფერ-ხორცი აქვს. **მათი ხალხი, თუმცა ტომით და ენით ერთნი არიან, მაგრამ კილო კი თავ-თავისი საკუთარი აქვსთ“.**

აკაკი წერეთელი, ტ. XII, თბ., 1960 (1881-1889 წლები), გვ. 200:

ქუთაისის გუბერნიის სახალხო სკოლების დირექტორი, არლოვი წერს:

“იმერეთის ხალხი, განსაკუთრებით შორაპნის, რაჭის და ლეჩხუმის მაზრებისა, ველური, ყრუ ხალხია და ჯერ კიდევ არ ესმის სწავლა-განათლების სარგებლობა“

8. რომელ ერებსა და რომელ ქვეყნებს რა ფორმით ახსენებს აკაკი?

აკაკი წერეთელი, ტ. XI, თბ., 1960 (1864-1880 წლები), გვ. 401: რუსები, ბერძნები, ფრანგები, სომხები, ლოტრანგები, თათრები, ურიები:

“წარსულ საუკუნეში საქართველოში გადმოვიდნენ მისიონერებად ფრანგის პატრები, დამონიკელები... ჩვენი ხალხი რუსებისა და ბერძნების გარდა “ყველას ჯოჯოხეთის შვილებად ჰხდიდა... ფრანგებს, სომხებს და ლოტრანგებს ისე უყურებდა, როგორც თათრებს ანუ ურიებს“.

აკაკი წერეთელი, ტ. XI, თბ., 1960 (1864-1880 წლები), გვ. 438: ბერძნები, რომაელები, ოსმალები, მონგოლები, სპარსელები:

“შავის ზღვისპირელ ქართველებზედ დიდი გავლენა ჰქონდათ ბერძნებსა და რომაელებს, იმერეთზედ - ოსმალებს და ქართლ-კახელებზედ - მონგოლ-სპარსელებს; ამის გამო ბევრი რამ ძველებური ზნე და ჩვეულება ამოიფხვრა ერთ კუთხეში, მეორეში კი დარჩა... მაშასადამე, ვისაც უნდა საქართველო გაიცნოს, უნდა მისი ყოველი კუთხე შეისწავლოს, თორემ მარტო ქართლის, ან კახეთის, ან იმერეთის, ან სამეგრელოს, ან გურიის ან სხვა რომელიმე კუთხის შესწავლით ვერას გახდება“.

აკაკი წერეთელი, ტ. XI, თბ., 1960 (1864-1880 წლები), გვ. 446 /შეკითხვა თბილისის საკრებულოში სულ სომხების არჩევის გამო/: ბოლშევი, ურია, სომეხი, ნემცი:

“პეტერბურღში რომ ქალაქის ხმოვანებად სულ ნემციები აირჩიონ და არც-ერთი რუსი არ გაჟრიონ, რას იტყვიოთ?

ვარშავაში რომ სულ ურიები აირჩიონ და ერთი ბოლშევიც არ გაჟრიონ, რას იფიქრებენ?“

აკაკი წერეთელი, ტ. XI, თბ., 1960 (1864-1880 წლები), გვ. 448: სომეხი:

“მოვიდა სომეხი, მოიტანა სხვა მეხი“.

აკაკი წერეთელი, ტ. XI, თბ., 1960 (1864-1880 წლები), გვ. 449: ვაჭარ-სომხობა და ახალგაზდა სომხობა:

ქართველთა ენისა თუ კილოების აღსანიშნავად რომელ ტერმინებს იყენებს აკაკი?

აკაკის მიხედვით, რა მიმართებაა ქართველთა ისტორიულ დედაენასა და კუთხურ მეტყველებებს, მათ შორის მეგრულს, სვანურს, ლაზურს... შორის?

აკაკი წერეთლის თხუთმეტომეულის XI-XV ტომების მიხედვით, აკაკი წერეთელი სამეტყველო ერთეულების აღსანიშნავად იყენებს 20-ზე მეტ ტერმინსა თუ ტერმინოლოგიურ შესიტყვებას; კერძოდ:

დედაენა,

აკაკი წერეთელი, ტ. XI, თბ., 1960 (1864-1880 წლები), გვ. 381: დედა ენა:

“ჩვენ არ გვესმის ფრანცუზული და ჩვენს **დედა ენაზე** გაგვაგებინე...”

აკაკი წერეთელი, ტ. XI, თბ., 1960 (1864-1880 წლები), გვ. 434: რჯული და დედა ენა = ეროვნება:

“იმათ უნდათ პოლიტიკური თავისუფლება და სანამ რჯულსა და **დედა ენას** არ გამოვუცლით, არ მოისვენებენ”.

აკაკი წერეთელი, ტ. XI, თბ., 1960 (1864-1880 წლები), გვ. 443-444: დედა-ენა და ერობა:

“ეს ანდერძი იყო: **დედა-ენა** და ერობა! ამებების სადიდებლათ ბევრი შრომა გაუწევია და დიდი მსხვერპლი შეუწირავს ჩვენს ნეტარსენებულს მამა-ბაბებს. პირველი, ესე იგი, **ენა**, ისე მდიდრულად შეუკაზმავთ და ისეთი გემოც მიუციათ, რომ ჯერ კიდევ ვერ მოგვიხერხებია მისი დავიწყება და არა თუ ჩვენ, იმ ჩვენ მოძმეებსაც, რომელიც რამოდენიმე საუკუნის განმავლობაში დაშორებულები გვყავდნენ, მათაც კი შერჩენიათ დედა-ენა ტკბილად სასაუბროდ”.

აკაკი წერეთელი, ტ. XI, თბ., 1960 (1864-1880 წლები), გვ. 486:

“რა ოხრათ უნდათ ჩვენს შვილებს **ქველი ენები?** განა აუცილებელი საჭიროებაა, რომ ჩვენს შვილებს უცხო ენებშიდაც ისეთი წმინდა გამოთქმა ჰქონდესთ, როგორც **დედა-ენაში?**”

“ასე გასინჯეთ, რომ ის ქართველები, რომელთაც მხოლოდ რჯული აქვსთ სომხის, თორემ ისე კი რამდენიმე საუკუნოების განმავლობაში წმინდა ქართველები არიან, მაგალითად გორელები, ჩხარელები, ონელები, საჩხერელები და სხვანი დღეს შეუდგნენ ენის სწავლასა... დიდ სირცხვილად მიაჩნიათ **დედა-ენის** დავიწყება”.

აკაკი წერეთელი, ტ. XI, თბ., 1960 (1864-1880 წლები), გვ. 523-524:

“ჩვენო ერთტომო და ერთმოგვარე ძმებო, ოსმალეთის ქართველებო!

დღესაც ჩვენ მივწოდებით იმავე ერთს ღმერთს, რომელიც ადრე გვფარავდა. ჩვენა გვაქვს ერთი ისტორია, რომელიც საქართველოსადმი თქვენ უფრო დიდ წილს გიღებთ, როგორც შემებებს, მოსაზღვრეებს, - ის არ დაივიწყება უკუნისამდე, სანამ საქართველო არსებობს და **სანამ ჩვენი დედა-ენა არ გამქრალა**, ის ტკბილი ენა, რომელიც თქვენ აგრე მამაცურად და პატიოსნურად უცხოობაშიც კი შევინახავთ... ღმერთმა ნუ ქნას უთქვენობა ჩვენთვის და უჩვენობა თქვენთვის. ორივე ნახევარი ცალ-ცალკე ყოველთვის უსულო ნაწილებად დარჩებიან, მაგრამ ერთად შეერთებით კი ერთს სრულს შეადგენენ.

დიახ, სულითა და გულით ჩვენ ერთნი ვართ, ერთს ბედს ქვეშ უნდა ვიყოთ ყოველთვის”.

აკაკი წერეთელი, ტ. XII, თბ., 1960 (1881-1889 წლები), გვ. 112:

“ზანგრძლივი მუნჯობის შემდეგ ეს თითქმის პირველათ არის **დედა ენაზე** სახალხო ხმის ამოღება“.

აკაკი წერეთელი, ტ. XII, თბ., 1960 (1881-1889 წლები), გვ. 198:

“დაირღვა ძველი წყობილება, აღარ არის ძველი წესები, პურს ვეღარ აკმევს **დედა-ენა**...”

აკაკი წერეთელი, ტ. XII, თბ., 1960 (1881-1889 წლები), გვ. 199:

რუსულის არცოდნის გამო სკოლაში არ იღებენ ქართველებს; ამის გამო აკაკი წერს:

“რა ბრალია ყმაწვილის, რომ მისი **დედა ენა** სხვა არის და არ იცის ენა, რომელზედაც ასწავლიან? იგი რად უდა დაიღუპოს საუკუნოდ? განა არ შეიძლება, რომ შეემატოს სასწავლებლებს ერთი განყოფილება, სადაც საკუთრად მხოლოდ რუსული ენა ასწავლონ და მერე მიიღონ პირველ კლასში, რომ ენის უცოდინრობა საუკუნო სამსალოდ არ გადაექცეს სწავლის მიღების მსურველს?”

აკაკი წერეთელი, ტ. XII, თბ., 1960 (1881-1889 წლები), გვ. 203:

ლიტერატურით მდიდარი ენა:

“ძველად ჩვენში სამღვდელოებამ იცოდა **დედა-ენა**... ვარჯიშობდა სასულიერო ლიტერატურაში, რომლითაც დიად მდიდარია ჩვენი ენა... დღევანდელი სულიერი მამა, აკადემიკოსიც რომ იყოს, როგორ გააგებინებს უცხოელ მოლაპარაკე ერს?”

აკაკი წერეთელი, ტ. XII, თბ., 1960 (1881-1889 წლები), გვ. 304:

დედაენადავიწყებული ხალხი მკვდარია!

“ზოგიერთები შეცდომით ჭფიქრობენ, რომ მხოლოდ მაშინ შეიძლება რომელიმე ხალხის შეკავშირება-შეთვისება, როდესაც ის დაივიწყებს **დედა ენას**, და ჰგომობს თავის წარსულს, უარყოფს მომავალს და აწმყოს აუკუღმართებსო... მაგრამ ვინ არ იცის, რომ ხალხი ამგვარად გადასხვარჯულებული მკვდარია და აღარავის არგია“.

აკაკი წერეთელი, ტ. XII, თბ., 1960 (1881-1889 წლები), გვ. 239:

“ვის რად უნდა მათი (მშრომელი ქართველების) რუსთველობა და ვახუშტობა? **დედა-ენა** რა პურს აკმევთ? - მაშ რატომ არ ისწავლეს საჭირო ენაო? - მკითხავენ; იმიტომა რომა, რომ ბედი არ ჰქონიათ...”

აკაკი წერეთელი, ტ. XII, თბ., 1960 (1881-1889 წლები), გვ. 404: რაში

გამოგვადგება ქართული ენა?

“ის ვინც **დედა-ენა** ისწავლა სახლში, გაუჭირვებლად გადადიოდა უცხო ენაზე და უცხო ენის წყალობითაც ადვილად ითვისებდა სწავლა-განათლებას და ვინც პირდაპირ იწყებდა უცხო ენის სწავლას, ის კი გულის ყურს ჰკარგავდა... უმჯობესია, ჯერ **დედა-ენაზე** ისწავლონ და მერე გადავიყვანოთ უცხო ენაზე... “ეს ჭეშმარიტება დღესაც არ აქვს შეგნებული ქართველ დედ-მამებს!... რაღაში გამოადგებათ ჩვენ შვილებს ქართული ენა და რა პურს აკმევსო...”

აკაკი წერეთელი, ტ. XIV, თბ., 1961 (1901-1915 წლები), გვ. 236:

“მათი აზრით, არც ქვეყნის მოთხოვნილება, არც ეროვნული ელფერი და არც **დედა ენა** საჭირო არ არის“.

სამშობლო ენა,

აკაკი წერეთელი, ტ. XI, თბ., 1960 (1864-1880 წლები), გვ. 168-169:

“შათთვის, როგორც ყოველი კაცისათვის, რომელსაც კი ჰსურს თავის მოძმეებს შორის სიტყვით და საქმით მოქმედება, მიუცილებლად საჭირო იყო **სამშობლო ენის** ზედმიწევნით ცოდნა“.

აკაკი წერეთელი, ტ. XI, თბ., 1960 (1864-1880 წლები), გვ. 353:

“სარწმუნოებისა და **სამშობლო ენისათვის** თავგანწირული ერი რაინდულ სულისკვეთებას იჩენდა და თავს არავის უმონებდა“.

აკაკი წერეთელი, ტ. XI, თბ., 1960 (1864-1880 წლები), გვ. 169: იმათი საღმრთო ვალი იყო, რომ აკვნიდამვე ესწავლებინათ თავიანთი შვილებისათვის **სამშობლო ენა** და მოემზადებინათ ისინი ცხოვრებისა და საზოგადოებრივი მოქმედებისათვის ისე, როგორც რიგი იყო“.

აკაკი წერეთელი, ტ. XII, თბ., 1960 (1881-1889 წლები), გვ. 52:

არ კადრულობს **სამშობლო ენას**:

“ღმერთმა ხომ იცის, რომ მაგან კარგად არ იცის უცხო ენები, მაგრამ მაინც სხვა ენაზედ “**ჩიქორთულობს** “ და არ კადრულობს **სამშობლო ენას**“.

აკაკი წერეთელი, ტ. XII, თბ., 1960 (1881-1889 წლები), გვ. 243: ნამდვილი ქართული ენა:

“ქართული ენის ცოდნის მჩემებლებს - ზოგს ქალაქური, კინტოური, სხვადასხვა ენებისაგან შემდგარი ენა ჰგონია **ნამდვილი ქართული**, ზოგს სიტყვებდაკარგული ამერული და ზოგს სხარტულობით გაცეტებული იმერული, მაგრამ ყველანი კი სტყუიან და სანამ ყოველ კუთხეს არ მოივილიან, ყველგან არ გამოსძებნიან სიტყვებსა და არ შეასწორებენ ძველთაგან, ცუდად მოყვრობენ **სამშობლო ენას**“.

სახალხო ენა = ეროვნული ენა,

აკაკი წერეთელი, ტ. XIII, თბ., 1961 (1890-1900 წლები), გვ. 37:

“ჩვენს სოფელში, სადაც ხუთი კომლი სხვადაც ცხოვრობს, სულ ამ ენით ლაბარაკობს და მაშასადამე **სახალხო ენაც** ეს უნდა იყოს მთელი საქართველოსათვის-თქო“.

მთლიანი ქართული ენა:

აკაკი წერეთელი, ტ. XIV, თბ., 1961 (1901-1915 წლები), გვ. 390:

“მონგოლებმა რომ მუსრი გაავლეს საქართველოს და თათრობამ ნაწილ-ნაწილ დაყო საქართველო, მაშინ ენაც დაკნინდა. სხვა და სხვა კუთხეში სხვა და სხვა ზედ-გავლენით ქართულ-სიტყვების ადგილი უცხო სიტყვებმა დაიჭირა.

მთლიანი ქართული ენა იმდენად გაიყო, რომ ერთ კუთხეს მეორის ენა ეწოთირებოდა. დღეს ამისთანა დღე გვადგას და რა ეჭვრევა მწერალს? - ის რომ იმან არ წარმოადგინოს საერთო ენად ის ენა, რომელიც მის სოფელში გაუგონია“.

საერთო ენა:

აკაკი წერეთელი, ტ. XIV, თბ., 1961 (1901-1915 წლები), გვ. 390:

“მონგოლებმა რომ მუსრი გაავლეს საქართველოს და თათრობამ ნაწილ-ნაწილ დაყო საქართველო, მაშინ ენაც დაკნინდა. სხვა და სხვა კუთხეში სხვა

და სხვა ზედ-გავლენით ქართულ-სიტყვების ადგილი უცხო სიტყვებმა დაიკირა. **მთლიანი ქართული ენა** იმდენად გაიყო, რომ ერთ კუთხეს მეორის ენა ეწოთირებოდა. დღეს ამისთანა დღე გვადგას და რა ეჭირვება მწერალს? - ის რომ იმან არ წარმოადგინოს **საერთო ენად** ის ენა, რომელიც მის სოფელში გაუგონია“.

აკაკი წერეთელი, ტ. XIV, თბ., 1961 (1901-1915 წლები), გვ. 399:

“ამ ბოლო დროს ხალხში ვრცელდებოდა ის უკუღმართი აზრი, რომ ვითომც უნდა მოისბოს წირვა-ლოცვა ქართულ ენაზე და მის ნაცვლად შემოიღონ სლოვანურიო... დაუჭერებელია! მაშ ხომ უნდა გადავარდეს რჯული სრულიად საქართველოში და ეს ხომ სამარის გათხრა იქნება ამ **ხალხისათვის**, რომელიც სულითა და გულით მიენდო რუსეთს?“

საერთო-სახალხო ენის ლექსიკონი:

აკაკი წერეთელი, ტ. XIV, თბ., 1961 (1901-1915 წლები), გვ. 406-407:

“ხეს არა უჭირს რა, თუ ფესვები ჭეროვნად აქვს გადგმული ღრმად მიწაში!.. მართალია, შტოები იძლევიან ყვავილსა და ნაყოფსა, მაგრამ თუ ფესვები არ იყოს, აღარც შტოები იქნებიან და აღარც ყვავილ-ნაყოფი.

ასეთივეა ეროვნული ხეც: ერთმანეთზე გადაბმული არიან დაბალი და მაღალი წოდება და თუ ეროვნულობის ზედაპირს ქვემოდან, დაბლიდან არ მიეწოდა საზრდო, ვერ იხეირებს!.. ლექსიკონსაც თუ დაბლიდან არ მიეწოდა მასალა, ისე არა გამოვა-რა. ვიმეორებ, უნდა მოვაგროვოთ ზებირ-სიტყვიერება, დავბეჭდოთ და მერე ისე შევუდგეთ ლექსიკონის გამოცემას...“

დედა-ქართული ენა:

აკაკი წერეთელი, ტ. XII, თბ., 1960 (1881-1889 წლები), გვ. 274-275:

“სამის ძლიერის კავშირით საუკუნოდ შეხორცებული ქართველი ერი“:

სიტყვა თქმული აკაკისგან სამეგრელოს სათავადაზნაურო სკოლის სახლის კურთხევის დროს (ივერია, 1885, ნოემბერი, № 11)¹⁶:

ჩვენმა ერმა “დაიცვა საკუთარი ფერი, ქრისტეს სჯული და ამ სარწმუნოების საფუძველი ქვაკუთხედი, **ქართული დედა-ენა...** საქართველოს სხვა და სხვა კუთხის მცხოვრებნი, ძმები ვართ; სამის ძლიერის, უხრწნელის

¹⁶ შდრ., ცოტა ხნით ადრე იწერება იაკობ გოგებაშვილის წერილი დედა ენის საფუძველზე სწავლების აუცილებლობის შესახებ: “დასავლეთ საქართველოს სკოლების მასწავლებელთა კრებას“ 1880 წ. “დროება“/, ი. გოგებაშვილი, რჩეული თხზულებანი, ტ. I, თბ., 1989, გვ. 152-156 (აქ გატარებულია აზრი, რომ ქართულ ენაზე - დღღაენაზე უნდა იყოს სწავლება, რუსული კი როგორც ცალკე საგანი, უნდა ისწავლებოდეს მესამე წლიდან). “მზრუნველის იანოვსკის სამოსწავლო გეგმა სახალხო სკოლებისა“ (ეს წერილი დაიწერა ილია ჭავჭავაძესთან ერთად შემუშავებული გეგმის მიხედვით); დაიბეჭდა 1981 წელს “დროებაში“... სამეგრელოში ქართული ენის საფუძველზე სწავლების საკითხი უფრო აქტუალური ხდება იაკობ გოგებაშვილის ავტობიოციტიკაში, შდრ. ბოროტი წადილი სამეგრელოს შესახებ 1902 წ. “ივერია“/, ი. გოგებაშვილი, რჩეული თხზულებანი, ტ. II, თბ., 1990, გვ. 357-359, მეგრული დაწყებითი სკოლის საკითხისათვის 1903 წ. “პეტერბურგსკოე ვედომოსტი“/, ი. გოგებაშვილი, რჩეული თხზულებანი, ტ. II, თბ., 1990, გვ. 460-572, სამეგრელოს საერო სკოლები 1903 წ. “ივერია“/, ი. გოგებაშვილი, რჩეული თხზულებანი, ტ. II, თბ., 1990, გვ. 486-487; ენა და კილო 1903 წ. ვ. გუნიას “საქართველოს კალენდარი“/, ი. გოგებაშვილი, რჩეული თხზულებანი, ტ. IV, თბ., 1990, გვ. 516-518.

კავშირით საუკუნოდ შენორცებულნი: საერთო ისტორიით, ქრისტეს სარწმუნოებით და ერთის დედა-ქართული ენით.

სადარბაისლო საუბარი; დარბაისლური ქართული - დედა ენა:

აკაკი წერეთელი, ტ. XIII, თბ., 1961 (1890-1900 წლები), გვ. 437: სადარბაისლო საუბარი - ეროვნული ენა:

“არც ერთს სამთავროს, არც გურიას, არც აფხაზეთს, არც სვანეთსა და არც სამეგრელოს, არ დავიწყებიათ, რომ ქართველები იყვნენ!.. წირვა-ლოცვა, მწიგნობრობა და **სადარბაისლო საუბარი** მათი ყველასი, იყო ქართული და ქართული“.

აკაკი წერეთელი, ტ. XIII, თბ., 1961 (1890-1900 წლები), გვ. 428-429: (“**უბრალო საუბარი**“, აკაკის კრებული, 1899 წ. იანვარი № 1):

“თუ იმას ვიტყვით, რომ მეგრელებს “შინაშრობაში (განსაკუთრებით დაბალი წოდების ხალხს) მეგრულ კილოზე ლაბარაკი უფრო ეხერხებათო, ამით რა დაშავდება? სამწერლო და **სადარბაისლო ქართული** იმათ ჩვენზე ნაკლებად იციან? მართალია მეგრული კილო ჩამორჩენილი ქართულია, მაგრამ, მიუხედავად ამისა, სამაგიეროდ იგივე მეგრული დღეს საღაროა ნამდვილ ქართული სიტყვების. აღმოსავლეთ საქართველოს დაჰკარგვია ნამდვილი ქართული სიტყვები, მათ ნაცვლად სომხურ-სპარსულ-თათრული შემოუღია, რომელიც ქართველის ყურს ცუდად ეჩხირება და გულსა სწყინს... და მეგრულ ენაში კი შენახულან ობოლ მარგალიტებად ის ძველი სიტყვები... ჩვენ ვურჩევთ ჩვენ მწერლებ-მწიგნობრებს, მეტი ყურადღება მიაქციონ მეგრულს, რომ იქიდან ამოკრებილ სიტყვებით შეივსონ დღეს შელახული ქართული ლექსიკონი“.

იქვეა (გვ.429) ასეთი ფრაზაც:

“ამ რამდენიმე წლის წინათ ერთმა ვიღაც წინდაუხედავმა კაცმა აიხირა, რომ ჩვენ მეგრელები ქართველები არ ვართ და ჩვენი ენაც სულ სხვა ენა არისო... ეს არ მოეწონათ მეგრელებს!.. ატკიცეს!.. ვინ ამბობს, რომ ჩვენ ქართველები არ ვართო?.. მეგრელები რომ ვართ, ეს მართალია და ნურც მოგვიშალოს ღმერთმა ჩვენი მეგრელობა, ისე როგორც გურულს გურულობა, ქართლელს ქართლელობა, კახელს კახელობა, რაჭველს რაჭველობაო და სხვანი!.. მაგრამ იმავე დროს ნუ თუ საერთოდ ქართველები არ ვართო? და როდის აგვიღია ხელი იმ **დედა-ენაზედ**, რომლითაც ღმერთს ვადიდებდით მრავალ საუკუნოების განმავლობაში და სამშობლოს ვემსახურებოდითო!.. დაუცაცხანეს იმ ახირებულ ფილოსოფოსს და მოსვენებას აღარ აძლევდენ... მეგრელების შორს-მჭვრეტელობამ და წინ-დახედულებამ კუდი აღარ მოაქნევია უჭერობასა და უსამართლობას... კუჭის მიმდევარი ინტელიგენტები გამოდიან დღეს ასპარეზზე და შფოთს აგდებენ მოძმეთა შორის. ეს სულ არჩევნების ბრალია... ხალხს აბრევიებენ: მეგრელებო, მე მეგრელი ვარ და ჩემი დამარცხება თქვენი შეურაცხყოფა იქნებაო!.. გურულებო! მეგრელებმა რომ გვაჯობონ და მე, გურული გავხადე, თქვენი დამარცხება იქნებაო!.. იმერლებო! - გაიძახის იმერელი მეტოქე - მოგვადგენ მეგრულ-გურულები და აღარ გვზოგავენ... ბუზათაც აღარ გვაგდებენ და ჰკა მავათ!.. დავანახვით, რომ ჩვენც კაცები ვართ, ქუდი გვხურავსო, შავი მავათო! და სხვანი. ამ გვარის ტყუილებითა და უკადრისობით ლამის სხვა-და-სხვა კუთხის ქართველობა ერთმანეთს გადაჰკიდონ

და საშვილიშვილო მტერობა ჩამოაგდონ!.. საჭიროა ყურადღების მიქცევა... იმას ნურავინ იტყვის, რომ წვრილმანი რამეა და აღარ ღირს გამოკიდებო. ეს ის ეკალია, რომელიც ეშმაკის ხელით ითესება და შემდეგში გვიჩხვლეთს და დაგვაწყლულებს!“

გამტკიცებულ-გასპეტაკებული ენა, წმინდა ენა:

აკაკი წერეთელი, ტ. XIV, თბ., 1961 (1901-1915 წლები), გვ. 183:

მიმართავს ქართული თეატრის არტისტებს: “თქვენგან ვითხოვ გამტკიცებულ-გასპეტაკებულ ქართულ ენას და არა - ჩიქორთულს“.

აკაკი წერეთელი, ტ. XIV, თბ., 1961 (1901-1915 წლები), გვ. 215:

“რისი ბრალია, რომ წმინდა ქართულის ნაცვლად რაღაც **ბაზაზნანური ენა** გვესმის სცენიდან?“

აკაკი წერეთელი, ტ. XIV, თბ., 1961 (1901-1915 წლები), გვ. 231:

“არ გამოუვლიათ სათეატრო შკოლა, არ იციან დედა-ენა“.

აკაკი წერეთელი, ტ. XIV, თბ., 1961 (1901-1915 წლები), გვ. 235:

“ასთე, “შაქანე“, “გოუში“, “შავიყვე“ შევიტყვეს მაგივრად, “დავიწყობ “დავიწყებ მაგიერ და ათასი რამ ამისთანები. ზოგი უცხო კილოზე ლაპარაკობს, ზოგს მრავალ მარცვლიანი ლექსის გამოთქმა არ შეუძლია“.

სახელმწიფო ენა:

აკაკი წერეთელი, ტ. XII, თბ., 1960 (1881-1889 წლები), გვ. 404-405:

“წესდება მოითხოვს, რომ მისაღებელმა ყმაწვილმა იცოდეს რუსულად წერა-კითხვა და წაკითხულიც იმდენად ესმოდეს, რომ თავად ახსნას. ეს ადვილია ერთისათვის, რამდენადაც მისი დედა ენა სახელმწიფო ენაა და ძნელი მეორისათვის, რომელსაც სულ სხვა ენა შეუსწავლია (ოჯახში - ტ.ფ.)... სხვებისათვის ორი ენაა მხოლოდ უცხო: ლათინური და ბერძნული. ჩვენი ყმაწვილებისათვის კი - მესამეც, ის ენა, რომლის შემწეობითაც უნდა ისწავლონ“.

ენა - ეროვნული ენა / დედა ენა:

აკაკი წერეთელი, ტ. XI, თბ., 1960 (1864-1880 წლები), გვ. 438: ქართველების

ერთი ენა და მრავალი კილო:

“ჩვენი საქართველო სხვა რომელიმე ქვეყანასავით ერთ-პირად გაშლილი არ არის. ის არის სხვა-და-სხვა კუთხეებისაგან შეხამებულ-შეფერადებული. თვითვე იმ კუთხეთაგან თავისი საკუთარი ფერ-ხორცი აქვს. მათი ხალხი, თუმცა ტომით და **ენით ერთნი არიან**, მაგრამ კილო კი თავ-თავისი საკუთარი აქვსთ“.

აკაკი წერეთელი, ტ. XI, თბ., 1960 (1864-1880 წლები), გვ. 443-444:

დედა-ენა და ერობა:

“ეს ანდერძი იყო: **დედა-ენა და ერობა!** ამავეის საღიღებლათ ბევრი შრომა გაუწევია და დიდი მსხვერპლი შეუწირავს ჩვენს ნეტარსხენებულს მამა-ბაბებს. პირველი, ესე იგი, **ენა**, ისე მდიდრულად შეუკაზმავთ და ისეთი გემოც მიუტყიათ, რომ ჭერ კიდევ ვერ მოგვიხერხებია მისი დავიწყება და არა თუ ჩვენ, იმ ჩვენ მოძმეებსაც, რომელიც რამოდენიმე საუკუნის განმავლობაში დაშორებულები გვყავდნენ, მათაც კი შერჩენიით **დედა-ენა** ტკბილად სასაუბროდ“.

აკაკი წერეთელი, ტ. XIII, თბ., 1961 (1890-1900 წლები), გვ. 241: ენა:

ენის განვითარება:

“ამ ნახევარი საუკუნის განმავლობაში თავხედმა და უმეცარმა მწერლობამ ისე გარყვნა **ენა**, რომ **დღეს ქართული ქართულს აღარა ჰგავს**. მის ნაცვლათ, რომ ძველი წიგნები გადაიკითხონ, ხალხის სიტყვა-პასუხს ყური დაუვდონ, **ენის ხასიათს** დააკვირდენ, მისი გრამატიკული კანონები შეისწავლონ და ისე სწერონ, ისინი საკუთარი გამონაგონი სიტყვებით და ფრაზებით ნავარდობენ“.

აკაკი წერეთელი, ტ. XIV, თბ., 1961 (1901-1915 წლები), გვ. 39:

“თვით ჩვენი რუსთველის “ვევხისტყაოსანი“, რომელშიაც **ენა და ეროვნება** შეგვენახა, რა არის, თუ არ საგმირო ეპოპეა?“

აკაკი წერეთელი, ტ. XIV, თბ., 1961 (1901-1915 წლები), გვ. 51:

“გინდა შეისწავლო ისტორიულად რომელიმე ხალხი? გამოიკვლიე და გაარკვეე მისი **ენა**, ზებრსიტყვაობა გარდასულ ქირანახულის საღაროა, ეროვნობის თავ-შესაფარი“.

აკაკი წერეთელი, ტ. XIV, თბ., 1961 (1901-1915 წლები), გვ. 128:

“**ჩემს ენაზე** რომ ხელი ავიღო რაღა ქართველი ვიქნები? ეგ ხომ ჩემი ეროვნული და მასთან პირადი სიკვდილი იქნება“.

აკაკი წერეთელი, ტ. XIV, თბ., 1961 (1901-1915 წლები), გვ. 492-493:

“ვორონცოვს უნდოდა, რომ ქართველი დარჩენილიყო თავისი ეროვნულის ელფერით - **ენით**, ეკლესიით და მიწა-წყლით - ისევ ქართველად, მაგრამ პოლიტიკურად რუსი ყოფილიყო. ერთი სიტყვით, იმას უნდოდა, რომ საქართველო უკეთეს და უბრწყინვალეს თვლად ჩაესვა რუსეთის გვირგვინში... დღეს კი ზოგიერთნი რუსნი გვეუბნებიან:

1. ნულა მოიგონებთ წარსულს;

2. უარ ჰყავით ის ეკლესია, რომელმაც მაჰმადიანობას გადაარჩინა ერი და რომელმაც მეცხრამეტე საუკუნის კარებამდი მიიტანა ქრისტიანობა უმწიკვლოდ და უწვალებლოდ;

3. დაივიწყეთ **დედა-ენა**, ის ენა, რომელზედაც მეოთხე საუკუნიდან დაწყებული აღიდებდით ღმერთს და მაშინ... მხოლოდ მაშინ დაგიგებრებთ, რომ ჩვენთან იქნებით და არ გენდომებათ განშორება, განცალკევება!“

მწერლის ენა:

აკაკი წერეთელი, ტ. XI, თბ., 1960 (1864-1880 წლები), გვ. 169:

ჩვენ არ ვამბობთ, რომ ვითომც ჩვენი ახალგაზრდა **მწერლების ენას** არა ჰქონდეს ნაკლოვანება, მაგრამ ვინ არის იმაში დამნაშავე, რომ მათ არ იციან ზედმიწევნით ქართული ენა?“

სამწერლო ქართული:

აკაკი წერეთელი, ტ. XIII, თბ., 1961 (1890-1900 წლები), გვ. 428-429 (“უბრალო საუბარი“, აკაკის კრებული, 1899 წ. იანვარი № 1):

“თუ იმას ვიტყვით, რომ მეგრელებს “შინაურობაში (განსაკუთრებით დაბალი წოდების ხალხს) მეგრულ კილოზე ლაპარაკი უფრო ეხერხებათო, ამით რა დაშავდება? **სამწერლო** და საღარბაისლო **ქართული** იმათ ჩვენზე ნაკლებად იციან?“

ცოცხალი ენა ხალხის ენა:

აკაკი წერეთელი, ტ. XI, თბ., 1960 (1864-1880 წლები), გვ. 169:

“იმათ ის **ცოცხალი ენა** შეითვისეს, იმ ენაზე დაიწყეს წერა და ბაასი, რომელსაც ეხლა ხმარობს ჩვენი **ხალხი**“.

ქრელქართული ენა:

აკაკი წერეთელი, ტ. XI, თბ., 1960 (1864-1880 წლები), გვ. 239:

“თამაში მართლაც ხელოვნური იყო, მაგრამ ენა კი **ქრელ-ქართული**: სომხური კილო (იგულისხმება სომხების ქართული - ტ.ფ.), იმერული, გურული და რუსული ერთმანეთში არეული“.

ბაზაზნანური ენა:

აკაკი წერეთელი, ტ. XIV, თბ., 1961 (1901-1915 წლები), გვ. 215:

“რისი ბრალია, რომ წმინდა ქართულის ნაცვლად რაღაც **ბაზაზნანური ენა** გვესმის სცენიდან?“.

ჩიქორთული ქართული:

აკაკი წერეთელი, ტ. XI, თბ., 1960 (1864-1880 წლები), გვ. 381:

“როდესაც **ჩიქორთულ ქართულს** ამბობენ, მაშინ ქართველებსა ჰგონიათ, თუ რუსული კარგათ იციანო...“.

ენა - მტრის ენა:

აკაკი წერეთელი, ტ. XI, თბ., 1960 (1864-1880 წლები), გვ. 319: **მტრის ენა:**

“ეჰ, სად წაუვა კაცი **მტრის ენას**“.

მკვდარი ენა: ძველი ქართული ენა.

აკაკი წერეთელი, ტ. XI, თბ., 1960 (1864-1880 წლები), გვ. 169:

“ისინი, რასაკვირველია, არ გამოუდგნენ იმ **ძველი ქართული ენის** შესწავლას, რომელიც აღარ არის ახლა ხმარებაში“.

ძირითდი ქართული (მეგრული):

აკაკი წერეთელი, ტ. XIII, თბ., 1961 (1890-1900 წლები), გვ. 427: **მეგრული**

- ძირითადი ქართული!

“თუ არ მზაკვრობა და უგუნურება, გონიერება და სიმართლე იმას ვერ იტყვის, რომ მეგრელები ქართველები არ იყო და მეგრულიც **ძირითადი ქართული!**“

ჩამორჩენილი ქართული:

აკაკი წერეთელი, ტ. XIII, თბ., 1961 (1890-1900 წლები), გვ. 428-429

(“უბრალო საუბარი“, აკაკის კრებული, 1899 წ. იანვარი № 1):

“თუ იმას ვიტყვით, რომ მეგრელებს “შინაურობაში (განსაკუთრებით დაბალი წოდების ხალხს) მეგრულ კილოზე ლაპარაკი უფრო ენერჯებათო, ამით რა დაშავდება? სამწერლო და სადარბაისლო ქართული იმათ ჩვენზე ნაკლებად იციან? მართალია **მეგრული კილო ჩამორჩენილი ქართულია**, მაგრამ, მიუხედავად ამისა, სამაგიეროთ იგივე მეგრული დღეს საღაროა ნამდვილ ქართული სიტყვების“.

ენა - კუთხური მეტყველება - კილო:

აკაკი წერეთელი, ტ. XIII, თბ., 1961 (1890-1900 წლები), გვ. 37:

“ჩვენს სოფელში, სადაც ხუთი კომლი სხვადაც ცხოვრობს, **სულ ამ ენით ლაპარაკობს** და მაშასადამე სახალხო ენაც ეს უნდა იყოს მთელი საქართველოსათვის—თქო“.

აკაკი წერეთელი, ტ. XIII, თბ., 1961 (1890-1900 წლები), გვ. 428-429

(“უბრალო საუბარი“, აკაკის კრებული, 1899 წ. იანვარი № 1):

“თუ იმას ვიტყვით, რომ მეგრელებს “შინაურობაში (განსაკუთრებით დაბალი წოდების ხალხს) **მეგრულ კილოზე** ლაპარაკი უფრო ენერჯებათო,

ამით რა დაშავდება? **სამწერლო და სადარბაისლო ქართული** იმათ ჩვენზე ნაკლებად იციან? მართალია **მეგრული კილო ჩამორჩენილი ქართულია**, მაგრამ, მიუხედავად ამისა, სამაგიეროთ იგივე მეგრული დღეს საღაროა ნამდვილ ქართული სიტყვების. აღმოსავლეთ საქართველოს დაჰყარვია ნამდვილი ქართული სიტყვები, მათ ნაცვლად სომხურ-სპარსულ-თათრული შემოჰულია, რომელიც ქართველის ყურს ცუდად ეჩხირება და გულსა სწყინს... და **მეგრულ ენაში** კი შენახულან ობოლ მარგალიტებად ის ძველი სიტყვები... ჩვენ ვურჩევთ ჩვენ მწერლებ-მწიგნობრებს, მეტი ყურადღება მიაქციონ მეგრულს, რომ იქიდან ამოკრებილ სიტყვებით შეივსონ დღეს შეღახული ქართული ლექსიკონი“.

იქვეა (აკაკი წერეთელი, ტ. XIII, თბ., 1961 (1890-1900 წლები), გვ. 429: ასეთი ფრაზაც:

“ამ რამდენიმე წლის წინათ ერთმა ვილაც წინდაუხედავმა კაცმა აიხირა, რომ ჩვენ მეგრელები ქართველები არ ვართ და ჩვენი ენაც სულ სხვა ენა არისო... ეს არ მოეწონათ მეგრელებს!.. ატკიცეს!.. ვინ ამბობს, რომ ჩვენ ქართველები არ ვართო?.. მეგრელები რომ ვართ, ეს მართალია და ნურც მოგვიშალოს ღმერთმა ჩვენი მეგრელობა, ისე როგორც გურულს გურულობა, ქართულს ქართულობა, კახელს კახელობა, რაჭველს რაჭველობაო და სხვანი!.. მაგრამ იმავე დროს ნუ თუ საერთოდ ქართველები არ ვართო? და **როდის აგვიღია ხელი იმ დედა-ენაზედ**, რომლითაც ღმერთს ვადიდებდით მრავალ საუკუნოების განმავლობაში და სამშობლოს ვემსახურებოდითო!.. დაუცაცბანეს იმ ახირებულ ფილოსოფოსს და მოსვენებას აღარ აძლევდენ... მეგრელების შორს-მჭვრეტელობამ და წინ-დახედულებამ კული აღარ მოაქნევია უჯერობასა და უსამართლობას... კუჭის მიმდევარი ინტელიგენტები გამოდიან დღეს ასბარეზზე და შფოთს ავდებენ მოძმეთა შორის...”

აკაკი წერეთელი, ტ. XIV, თბ., 1961 (1901-1915 წლები), გვ. 390:

“მონგოლებმა რომ მუსრი გაავლეს საქართველოს და თათრობამ ნაწილ-ნაწილ დაყო საქართველო, მაშინ **ენაც** დაკნინდა. სხვა და სხვა კუთხეში სხვა და სხვა ზედ-გავლენით ქართულ-სიტყვების ადგილი უცხო სიტყვებმა დაიჭირა. მთლიანი ქართული ენა იმდენად გაიყო, რომ **ერთ კუთხეს მეორის ენა ეჩითირებოდა**. დღეს ამისთანა დღე გვადგას და რა ეჭირვება მწერალს? - ის რომ იმან არ წარმოადგინოს **საერთო ენად** ის ენა, რომელიც მის სოფელში გაუგონია“.

ენა - სტილი:

აკაკი წერეთელი, ტ. XIV, თბ., 1961 (1901-1915 წლები), გვ. 389:

“რა ენით უნდა ვწეროთ? ახლით თუ ძველით?“

აკაკი წერეთელი, ტ. XIV, თბ., 1961 (1901-1915 წლები), გვ. 389-390:

“რუსთველს ენა კი არ შეუქმნია, იმან მხოლოდ ხალხის ენა გადმოიღო უმეტნაკლებოდ, რადგან მის დროს ენა განწმენდილი იყო!“

გადასხვაფერებული ენა - კილო:

აკაკი წერეთელი, ტ. XIII, თბ., 1961 (1890-1900 წლები), გვ. 22: ალექსანდრე ორბელიანი: გადასხვაფერებული ენა - კილო:

“ძალიან მომწონს იმერეთი და მიყვარს იმერელები!.. ქართველობა ჰერ კიდევ იქ უფრო წმინდად არის შენახული. აქ კი ყოველიფერი: ენა, ზნე,

ჩვეულება, თითქმის გადასხვაფერებულ გვაქვს“ - ამგვარად ამ კილოზედ ალაპარაკდა მოხუცებული ალექსანდრე“.

კილო - ძველი ქართული ენის სინონიმი:

აკაკი წერეთელი, ტ. XI, თბ., 1960 (1864-1880 წლები), გვ. 169:

“იმ ენაზე წერა და ბეჭდვა, რომელზედაც ეხლა ჩვენი ხალხი ლაპარაკობს, და არა იმ გაუგებარი ენით და იმ კილოზე, რომელზედაც წარსული საუკუნის ქართველებს უწერიათ, იმათ შეჭრაცხეს ახალი თაობის ცოდვად და მათგან ჩვენი ენის გარყვნად“.

კილო (ქართველური დიალექტები, მათ შორის მეგრული):

აკაკი წერეთელი, ტ. XI, თბ., 1960 (1864-1880 წლები), გვ. 356-357:

“ჩვენი საქართველო არის “ჩანაწერი, რომლის სიმბესაც შეადგენენ: ქართლი, კახეთი, იმერეთი, გურია, სამეგრელო, აფხაზეთი, სვანეთი, აჭარა, ლაზისტანი და სხვ... ამ მხარეებს თავისი საკუთარი ფერი აქვს, **თავისი კილო** და თავისი კერძო მიმოხვრა“.

აკაკი წერეთელი, ტ. XI, თბ., 1960 (1864-1880 წლები), გვ. 438: **კილო**:

“ჩვენი საქართველო სხვა რომელიმე ქვეყანასავით ერთ-პირად გაშლილი არ არის. ის არის სხვა-და-სხვა კუთხეებისაგან შეხამებულ-შეფერადებული. თვითველ იმ კუთხეთაგან თავისი საკუთარი ფერ-ხორცი აქვს. მათი ხალხი, თუმცა ტომით და ენით ერთნი არიან, მაგრამ **კილო** კი თავ-თავისი საკუთარი აქვსთ“.

აკაკი წერეთელი, ტ. XI, თბ., 1960 (1864-1880 წლები), გვ. 92:

“ბატონი მეგრულათ ბატონის და ჭანურათ - ბატონი; ცხადია, რომ აქ მხოლოდ ორი ასო ტ და რ არიან გადასმულ-გადმოსმულნი“.

აკაკი წერეთელი, ტ. XIII, თბ., 1961 (1890-1900 წლები), გვ. 377: **გურული**

კილო:
“ამას წინათ ერთი ახალგაზრდა, ცქრილა ქალი გამაცუნეს, რომელიც კარგათ ლაპარაკობდა ქართულათ, მხოლოდ **გურულათ კი უქცევდა კილოს**“.

აკაკი წერეთელი, ტ. XIII, თბ., 1961 (1890-1900 წლები), გვ. 21: **კილო**

- **იმერული**:

“ლექსი (“შამილის სიზმარი”) ნამეტანი გამბედავად არის დაწერილი და კილოც იმერულიაო“.

კილო - სომხების ქართული:

აკაკი წერეთელი, ტ. XI, თბ., 1960 (1864-1880 წლები), გვ. 239:

“თამაში მართლაც ხელოვნური იყო, მაგრამ ენა კი ჭრელ-ქართული: სომხური კილო (იგულისხმება სომხების ქართული - ტ.ფ.), იმერული, გურული და რუსული ერთმანეთში არეული“.

კილო - სტილი:

აკაკი წერეთელი, ტ. XI, თბ., 1960 (1864-1880 წლები), გვ. 357-358:

“აი, ლექსი, რომელსაც როგორც იმერელი, გურული, მეგრელი, ქობულეთელი, ისე სხვა იმერნიც ერთგვარად მიისაკუთრებენ, იმღერებენ... როგორც კილო, ისე სიტყვებიც მათი საკუთრებაა... ამავე გრძნობით აღვისილი ამერნი კი სხვა გვარად და სხვა კილოთი აღიარებენ“.

აკაკი წერეთელი, ტ. XII, თბ., 1960 (1881-1889 წლები), გვ. 339: **კილო**
სტილი/:

“ერთისა და იმავე აზრის გადმოსაცემად უმთავრესად სამ-გვარი საუბრის
კილოა საჭირო:

1. როდესაც მსმენელი მახვილგონიერია, გაკრულ-გამოკრული სიტყვებითაც
გაიგებს დედა-აზრს;

2. თუ მსმენელი ჩქარი მოაზროვნე არ არის, იმას უფრო დალაგებით
ესაუბრებიან...

3. თუ მსმენელი გონება ჩლუნგია, იმას... უმთავრესად ეჩიხნებიან“.

აკაკი წერეთელი, ტ. XIII, თბ., 1961 (1890-1900 წლები), გვ. 22: **“კილო:**
“ამ ხალხის ქცევამ, მათმა გულგახსნილმა ლაპარაკმა და აღტაცებულმა
კილომ სწორად რომ გამაყვირვა“.

აკაკი წერეთელი, ტ. XIII, თბ., 1961 (1890-1900 წლები), გვ. 138: **კილო**
-სტილი

“მისი ბრძმედში გატარებული მგმინავი ხმა და მწარ-ტკბილი კილო
სახარების კითხვის დროს ყველას ერთნაირად ჰზიბლავდა“.

აკაკი წერეთელი, ტ. XIII, თბ., 1961 (1890-1900 წლები), გვ. 139:
მეტყველების კილო:

“ამ მოკლე ხანში შემთხვევით გავიგონე კარგარეთელის სახარების კითხვა
და უნებურად შევკრთი, გული ამითამაშდა!.. მისმა კილომ მომაგონა ჯანელიძის
კილო... მივხვდი, რომ მეტყველების კილოში ყოფილა იმისთანა ძალა, რომელიც
არც სხვისი ენით გამოითქმის და არც კალმით აიწერება... ვაი იმ ხალხს,
რომელსაც ის კილო დაეკარგება“.

აკაკი წერეთელი, ტ. XIII, თბ., 1961 (1890-1900 წლები), გვ. 385:

“წირვა ქართულათ იყო და კითხვა-გალობის კილოც ქართული. ის
კილო, რომელიც 15 საუკუნის განმავლობაში შეესისხლ-ხორცა ქართველ
ბუნებას...“

აკაკი წერეთელი, ტ. XIV, თბ., 1961 (1901-1915 წლები), გვ. 493:

“ვლადიმერ მესხიშვილის გამოთქმის კილო. მიმიკასთან შეთანხმებული,
მოწმობს მისს შრომა-მეცადინეობას“.

10. რომელ სხვა ენებს ასახელებს აკაკი?

აკაკი წერეთელი, ტ. XI, თბ., 1960 (1864-1880 წლები), გვ. 381:

ფრანცუზული; ფრანცუზები (გვ. 417):

“იმ ამხანაგებთაგან ნახევარმა იცის ფრანცუზული, ნახევარმა - არა;
საქმეს მაინც ფრანცუზულად აწარმოებენ“.

აკაკი წერეთელი, ტ. XI, თბ., 1960 (1864-1880 წლები), გვ. 381:

რუსული:

“ქართულათ ხმას არ იღებდენ და რუსულსაც ვერ ახერხებდენ. თუ არა
სძულთ ქართული, რად არ დაუვიწყებიათ? და თუ უყვარსთ რუსული, რად არ
უსწავლიათ, მაშინ როდესაც სხვა ენა სულ არ იციან?“

აკაკი წერეთელი, ტ. XI, თბ., 1960 (1864-1880 წლები), გვ. 382:

დამტკრეული რუსული:

“როდესაც დამტვრეულ რუსულს არახუნებენ, მაშინ რუსები ჰფიქრობენ, თუ ქართული კარგად ეცოდინებათო და ამით სარგებლობენ ჩვენი უენოები”.

აკაკი წერეთელი, ტ. XI, თბ., 1960 (1864-1880 წლები), გვ. 487: რუსული ენა:

“თუ ყმაწვილმა რუსული წერა-კითხვა არ იცის რიგიანად, მას სასწავლებელში არ იღებენ... “ეს შესაძლოა რუსის შვილისთვის, რადგან რუსული მისი დედა-ენაა, მაგრამ ქართველის შვილმა რა ქნას, რომ ენა არ იცის?... უმჯობესი არ იქნება, რომ ერთი კლასი მიამატონ მათთვის, სადაც საკუთრად ჯერ რუსული ასწავლონ, ვიდრე არ მიიღონ და მით საუკუნოთ მის ცოდვაში არ ჩავარდნენ?”

აკაკი წერეთელი, ტ. XII, თბ., 1960 (1881-1889 წლები), გვ. 83: **სპარსული ენა:**

“ნეტავი სპარსული ენა ვიცოდე, რომ მისი გამოჩენილი პოეტები - ჰაფის და ფირდოუსი დედანში წავიკითხოო”.

აკაკი წერეთელი, ტ. XII, თბ., 1960 (1881-1889 წლები), გვ. 404: **უცხო ენა.**

“ის ვინც დედა-ენა ისწავლა სახლში, გაუჭირვებლად გადადიოდა უცხო ენაზე და უცხო ენის წყალობითაც ადვილად ითვისებდა სწავლა-განათლებას და ვინც პირდაპირ იწყებდა უცხო ენის სწავლას, ის კი გულის ყურს ჰკარგავდა... უმჯობესია, ჯერ დედა-ენაზე ისწავლონ და მერე გადავიყვანოთ უცხო ენაზე... “ეს ჭეშმარიტება დღესაც არ აქვსთ შეგნებულ ქართველ დედა-მამებს!... რალაში გამოადგებათ ჩვენს შვილებს ქართული ენა და რა ბუროს აქმევსო...”

აკაკი წერეთელი, ტ. XIII, თბ., 1961 (1890-1900 წლები), გვ. 314: **იტალიანური:**

“ჩემი დედა-ენის შემდეგ, იტალიანურ ენას არა მირჩევნია რაო”.

აკაკი წერეთელი, ტ. XIII, თბ., 1961 (1890-1900 წლები), გვ. 385: **ფრანგული:**

“მართალია ხანდახან ქართულათაც სწირავს ხოლმე, მაგრამ რალა ის ქართული და რალა ფრანგული. კითხვა კითხვას არა ჰგავს და გლობა - გლობას... სმენის დასატკობს ვერას გამაგონებს და სომხურ ან ბერძნულ კილოზე გაივლის, რომელიც ჩემი ბუნების უცხოა, რალას მიგრძობინებს?”

უენოები:

აკაკი წერეთელი, ტ. XI, თბ., 1960 (1864-1880 წლები), გვ. 382:

“როდესაც დამტვრეულ რუსულს არახუნებენ, მაშინ რუსები ჰფიქრობენ, თუ ქართული კარგად ეცოდინებათო და ამით სარგებლობენ ჩვენი უენოები”.

11. პრესტიჟის მიხედვით როგორია სამეტყველო კოდების იერარქია მე-19 საუკუნის მეორე ნახევარსა და მე-20 საუკუნის დასაწყისში?

დამოწმებული 20-ზე მეტი ტერმინი თუ ტერმინოლოგიური შესიტყვება აკაკი წერეთლის დროინდელ საქართველოში სტატუსისა თუ პრესტიჟის მიხედვით სამ ძირითად ჯგუფად შეიძლება დავეყოთ:

ყველაზე მაღალი პრესტიჟის სამეტყველო კოდი - სახელმწიფო ენა: რუსული ენა, რომელიც იმ პერიოდში იყო სახელმწიფო

ენა, საქმისწარმოების ენა და სწავლების ენა. დაწყებით კლასშიც კი არ იღებდნენ მოსწავლეს, თუკი მას რუსული ანბანი არ ეცოდინებოდა.¹⁷

მეორე რანგის სამეტყველო კოდი - რუსეთის იმპერიის დაპყრობლ კავკასიაში ერთ-ერთი ეთნოსის - ქართველი ერის - **დედაენა, ქართული კულტურისა და საქართველოს ეკლესიის ენა, რომელსაც აღნიშნავს შემდეგი ტერმინები:** ქართველთა დედაენა, სამშობლო ენა, სახალხო ენა, სახელმწიფო ენა, სადარბაისლო ენა, მწერლის ენა, გამტკიცებულ-გასპეტაკებული ენა, წმინდა ენა, მთლიანი ენა, საერთო ენა, ხალხის ენა, დედაქართული ენა, ენა, როგორც ეროვნების ნიშანი...

მესამე რანგის სამეტყველო კოდი - **ნაკლებბრესტიეული სამეტყველო კოდი, რომელსაც აღნიშნავს შემდეგი ტერმინები:** ჭრელქართული ენა, ჩამორჩენილი ქართული, ბაზაზნახური ენა, სომეხთა ქართული კილო, ჩიქორთული ქართული, კუთხური ენა, კილო...

ამრიგად, პუბლიცისტური წერილების მიხედვით, ცხადია, რომ რუსიფიკატორული პოლიტიკის საპირისპიროდ აკაკი წერეთელი თვლიდა, რომ ყველა ქართველის დედაენაა, ეროვნული ენაა, ქართული კულტურის ენაა **მრავალსაუკუნოვანი ქართული ენა**, ხოლო ქართველთა კუთხური მეტყველებები (მათ შორის მეგრულ-ლაზურ-სვანურიც) ქართველთა კილოებია, რომლებიც ეროვნული ენის გამამდიდრებელ წყაროებს წარმოადგენენ; შდრ., რუსეთის იმპერიის მესვეურთა პოზიცია:

1899 ცულ თბილსუჲ დ შ ქუბგ დ შ თფლფწ თხუდ ქიდ მფლდ წ თფი წკ შ **ალ. გრენი** თქ ცმტტო ცმტლუმი ნმოწ იფწ დუ ჩილ უთთ ძქქ ფთფთ ძუ პუტმთო ქუ ქმტლ ქლ ტუ ფკ წწკ ქტ ძ ვ ტუ თუ ფქ ფმკ ვ ფმკ ბბქწ ქუკმფტუქ შწ ტლდკ შ იკ ძწ დ მთფ მთქლუკ უდ უშბკ წქსო ტმს შდ უდ უშფტგ აკ წ ძდ შუკ შ დუქ ძ მდღ შ ჩილ ჩმოფტუჲ ფთჲ შ იკ ძწ დ ფქულქუ შე ელ ბთგ ვ დ შილ ძუქ ძდ უთუდ შვთლლ ძ ფქ შ უქ წმტ დ შ ფთფმთგ დქ ტლ ელ ბწქ ფთფმთგბა წქდ შდ თუ ქტუკ უდ შ ძ შმთიქკ უთთ მოუტბთწწ ჩილ ფიგ ფკა წწწკ ს ქმთქე უქ შბიქ ქუქდ ჩილფიწ- დუქ ძ მდღ შწოჲრ ტუ ფსტუ 1940ბპმკ 104%

შე უწ დ წბზკ შ ძ მდღ თჲკ შიშმ თჲტუ უქ უწუ ფ ასევე, ლ ძ ფმთბთგ იუქ ტმთთ თჲქიუკ ა წ პგ იუქ ტუქ წკ შთ **გენერალ-მაიორ გერშელმანის 1900 წლის** თჲშვ გ ქდ წ ცუქ შდ შბ თჲჲ ფქ ქმძ შდ უთგ დ შფკ ა წქძ "...указом грузинско-имеретинской синодальной конторы от 17-го марта 1898 г. за #2771, преподавание грузинского языка в школах Абхазии и Самурзакани совсем воспрещено... "; თქ ვ წ ლ ქლუ შდ კ გ თუქ თჲგ ბ ჰფფლ უდ ?პფდ უდ !%ქტუკ უდ უთ თქმთუკ წმტრუჲ ბ

¹⁷ აკაკი წერეთელი, ტ. XI, თბ., 1960, გვ. 487: "თუ ყმაწვილმა რუსული წერა-კითხვა არ იცის რიგიანად, მას სასწავლებელში არ იღებენ... ესე იგი, "სწავლა შესაძლოა რუსის შვილისთვის, რადგან რუსული მისი დედა-ენაა, მაგრამ ქართველის შვილმა რა ქნას, რომ ენა არ იცის?... უმჯობესი არ იქნება, რომ ერთი კლასი მიამატონ მათთვის, სადაც საკუთრად ჯერ რუსული ასწავლონ, ვიდრე არ მიიღონ და მით საუკუნოთ მის ცოდვაში არ ჩაეარდნენ?"
შდრ.: 1880 წელს აკაკი წერეთელი ეგუებოდა რუსულენოვან სასწავლებლებს და ითხოვდა, ქართველებისათვის წელიც დაემატებინათ, რომ ქართველი რუსული ისე ესწავლა, სწავლა რუსულიც გაეგრძელებინა; ბარალეულურად, ილია, აკაკი, იაკობ გოგებაშვილი და სხვა მოწინავე ქართველები იბრძოდნენ ქართულენოვანი სკოლების დასაარსებლად; ამ მიზნით შეიქმნა "ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოება"... დღესაც ბევრი ქართველი ცდილობს ქართულის ჩანაცვლებას ინგლისური ენით და ამგვარი ენობრივი დივერსიით "საუკუნო ცოდვაშიც" ვარდება!

ჩვენ დღე ქვე ქვე ნმოდ უფთოთმფუჭუჭ ცუჯ ქვე ფუჭუჭ ფგ ზმე მთხმე უფუჭე ფჭუჭ ძუჭ ღჭუჭ ძ მუღ უთ

ენობრივ-ეთნიკურად ქართველთა დანაწევრების მოსურნე ყველა დროის რუსიფიკატორთა საბასუნოდ დღესაც გამოდგება თ. საზოკიას ფრაზა:

“ყველას მოგეხსენებათ, რომ მეგრული ენის საკითხი რუსების შემოსვლამდე არ არსებობდა. ეს საკითხი გაჩნდა მას აქეთ, რაც რუსებმა საქართველოში ფენი მოიკიდეს. როცა საქართველოს სხვადასხვა სამთავროები გაუქმდა და ჩვენი სამშობლოს სხვადასხვა ნაწილები გაერთიანდა, რუსის მთავრობამ იგრძნო ამ გაერთიანების საშიშროება და გადაწყდა ხელოვნურად შეექმნა დაქუცმაცება ჩვენი ქვეყნისა. 1870-იან წლებში იერიში მიტანილ იქნა სამეგრელოს სკოლებზე. აქ სამინისტრო სკოლებიდან ქართული ენა გამოდევნილ იყო, როგორც არადედაენა“ (“თქვენ ვისლა მისდევთ“). ქართველთა დედაენის გავრცელების არეალის დამცრობასა და კუთხური მეტყველებების დამოუკიდებელ ენებად გამოცხადებას შემდეგ ბოლშევიკებიც ცდილობდნენ და დღესაც აქტიურად ცდილობენ¹⁸.

¹⁸ ყოველივე ზემოთქმულის ფონზე ნიშანდობლივია ზოგი ჩვენი თანამედროვის მცდელობა, აკაკი წერეთელს დააბრალოს ის, რის წინააღმდეგაც დიდი მგოსანი იბრძოდა ჩვენ მიერ დამოწმებული წერილებითა თუ მოსაზრებებით; მხედველობაში გვაქვს ენათმეცნიერ გიორგი გოგოლაშვილის წერილი “ქართველური ენები თუ დიალექტები? (არატრადიციული პოლემიკა ტრადიციულ თემაზე) რომელიც დაიბეჭდა კრებულში: ქართველური ენები და დიალექტები (თბ., 2007); ბოლშევიკური ბათოსით დაწერილ წერილში, კერძოდ, 108-111-ე გვერდებზე გ. გოგოლაშვილი აკაკის რამდენიმე ციტატის გაყალბებით “ამტკიცებს”, რომ აკაკი წერეთელი მეგრულს დამოუკიდებელ ენად თვლიდა და არა - კილოდ, სინამდვილეში, როგორც მრავალი ციტირებით დავრწმუნდით, აკაკი წერეთელი ასაბუთებდა ქართველთა ენობრივ ერთიანობას და აკრიტიკებდა მათ, ვინც ქართველებს ენობრივად თუ ეთნიკურად დანაწევრებულად წარმოადგენდა. გ. გოგოლაშვილის და, საერთოდ, დასაბუთებული “არატრადიციული ხასიათის” კრებულის ავტორთა თუ გამომცემელთა საბასუნოდ ისევ აკაკი წერეთლის ფრაზას დაეიმოწმებ: “ამ გვიარის ტყუილებითა და უკადრისობით ლამის სხვა-და-სხვა კუთხის ქართველობა ერთმანეთს გადაჰკიდონ და საშვილიშვილო მტერობა ჩამოაგდონ!.. საჭიროა ყურადღების მიქცევა... იმას ნურავინ იტყვის, რომ წვრილმანი რამეა და აღარ ღირს გამოკიდებაო. ეს ის ეკალია, რომელიც ეშმაკის ხელით ითესება და შემდეგში გვიჩხვლეთს და დაგვაწყულულებს!” (აკაკი წერეთელი, ტ. XIII, თბ., 1961, გვ. 430; “უბრალო საუბარი”, აკაკის კრებული, 1899 წ. იანვარი, № 1).

TARIEL PUTKARADZE**NATION AND MOTHER TONGUE ACCORDING TO PUBLICATIONS
OF AKAKI TSERETELI*****/Context of contemporary challenges/***

The work analyzes the following topics:

- Viewpoints of Akaki about the relationship of nation and language, presents all contexts of researched terms nation, people, tribe.

- terms used for denoting Georgians and other peoples;- citations of Akaki, which highlight who he considers as Georgians; our observation about the dynamics of the knowledge of Akaki during years;

- every choronym, or word-forms, which are used for denoting the some country of Georgian by Akaki, aslo the names of other nations and countries;

- position of Akaki in the period of the second half of 19th century and the beginning of 20th century about the hierarchy of speaking codes according their prestige.

- Position of Akaki about the relations of Georgian historical mother tongue and dialects (including mengrelian, svani, Lazi dialects ...) In this context there is also analyses of the process of denationalization and so called Rusification politics by Akaki.

We remark that every problem, which where emphasized by Akaki Tsereteli, still exist in actual context in our contemporary time - in the epoch of disorientated political spectrum and new globalist tendencies.